
ΕΡΕΥΝΑ

ΝΕΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Α. ΚΑΣΙΓΟΝΗ

ΑΘΗΝΑΙ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 54

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΡΑΜΛΙΟΥ 18. Τ.Κ. 1891

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1927

ΔΡΑΧ. 7

Ε.Π.Α της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΡΕΥΝΑ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

12 ΤΕΥΧΗ ΤΟ ΕΤΟΣ = 12 ΒΙΒΛΙΑ

ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΝ ΤΟΝ "ΑΝΘΡΩΠΟΝ"

Ἡ «*Ἐρευνα*» ἐνδιαφέρει ὅλους. Ὁδηγεῖ, ἐνισχύει, βελτιώνει. Τελειοποιεῖ χαρακτήρας, ὑποβοηθεῖ τοὺς γονεῖς εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν των. Ἐξετάζει τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν κοινωνίαν, τὴν ἀνθρωπότητα.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ : ΔΡΑΧ. 100 - ΣΕΛΛΙΝΙΑ 8

ΕΞΕΔΟΘΗΣΑΝ :

ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ 1927

1. Μ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ Ἑπαγγελματικὴ κατεύθυνσις. Σελίδες 32. Δραχ. 10 Γ.Δ. 3.
- 2-3. ΜΑΡΙΝΟΥ ΣΙΓΟΥΡΟΥ Χαρακτήρες Θεοφράστου, μετάφρασις καὶ σημειώσεις. Σελίδες 72. Δραχ. 22 Γ.Δ. 7.
4. Γ. Σ. ΦΡΑΓΚΟΥΔΗ Ἑλληνικὰ προβλήματα. Ἐθνικὴ ἀναγέννησις. Σελίδες 32. Δραχ. 10 Γ.Δ. 3.
5. Μ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ Γενετήσιος παιδαγωγικὴ. Σελίδες 32. Δραχ. 10 Γ.Δ. 3.
- 6-7. ΑΓΑΜ. Ι. ΖΑΧΟΥ Μπετόβεν, μὲ 10 εἰκόνας. Σελίδες 80. Δραχ. 25 Γ.Δ. 7.5.
- 8-9. ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΙΣΠΙΕΝ Τὰ πρῶτα βήματα τοῦ Καίσαρος Βοργία, μετάφρασις Γ.Δ. Ἀρβανιτάκη, μὲ εἰκόνας. Σελίδες 64. Δραχ. 20 Γ.Δ. 6.
10. Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙ Ἐκπαιδεύσις καὶ ἀνθρωπισμός. Νέα ζωὴ ἀνθίξει ἀπὸ τὰ ἐρείπια. Σελίδες 40. Δραχ. 12 Γ.Δ. 3.5.
11. ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΣΙΓΟΝΗ Ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν ζωὴν. Σελίδες 32. Δραχ. 10 Γ.Δ. 3.
12. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ Ἀριστοτέλης. Σελίδες 32. Δρ. 10. Γ.Δ. 3.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ 1928 :

ΙΩΑΝ. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ : Αἱ πρακτικαὶ κατευθύνσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (Μία μελέτη ἐπὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος)

Μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου ἔτους, κάθε φίλος τῆς ΕΡΕΥΝΗΣ ὀφείλει νὰ τὴν συστήσῃ καὶ ἐγγράψῃ ἓνα ἢ περισσοτέρους, ἔφ' ὅσον τὴν θεωρεῖ παράγοντα ἀνθρωπιστικόν.

ΕΡΕΥΝΑ

Μηνιαῖον Περιοδικόν
Διευθυντής Ἄγγελος Κασιγόνης
Ἔτος Πρῶτον. Δεκέμβριος 1927

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Α. ΚΑΣΙΓΟΝΗ
ΑΘΗΝΑΙ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΕΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Μία ἀπὸ τὰς ἑλλείψεις μας εἶναι καὶ ἡ πολὺ περιορισμένη κυκλοφορία τῶν νέων Ἑλλήνων κλασικῶν. Ἡ «Ἐρευνα», ἐντὸς τοῦ προγράμματός της, θὰ ἐκδίδῃ κατ' ἔτος καὶ ἓν ἔργον ἑνὸς Κοραῆ, ἑνὸς Ροΐδου κλπ., οὕτως ὥστε νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ γίνουν αἱ ἐθνικαί μας αὐταὶ ἀξίαι κτῆμα ὄλων.

Ὁ Ἐμμανουήλ Ροΐδης ἐγεννήθη εἰς τὴν Σῦρον τὸ 1835. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γένουαν, τὴν Σῦρον καὶ εἰς γερμανικὸν Πανεπιστήμιον. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὀθωνος ἐγκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀρχισυντάκτης τοῦ «Ἀσμοδαίου» καὶ τῆς «Ἔρας», τοῦ πολιτικοῦ ὄργάνου τοῦ Τρικούπη. Ἐφορος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὡσάκις ἐπροθυπούργευσεν ὁ Τρικούπη, ἐπαύετο εὐθὺς ὡς ἀπεχώρει ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν. Ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1904.

Ἔργα τοῦ Ροΐδου : Ὀδοιπορικὸν τοῦ Σατωβριάνδου, μετάφρασις, 1860.— Πάπισσα Ἰωάννα, 1865. Τῆς Παπίσσης

Ἰωάννας ἔγιναν πολλαὶ ἐκδόσεις ὡς καὶ μεταφράσεις εἰς τὴν ἀγγλικήν, γαλλικὴν κλπ. — Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς, 1877. — Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως, 1877. — Τὰ κείμενα. — Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάου. — Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ἐν ἔτει 1880. — Πάρεργα, 1885. — Τὰ εἶδωλα, 1893. — Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας τοῦ Μακόλεϋ, μετάφρασις, 6 τόμοι, Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, 1897-1902. — Βιβλιοθήκη Φέξη, 1913: Συριανὰ διηγήματα. — Διηγήματα. — Κριτικαὶ μελέται. — Τὰ εἶδωλα. — Μελέται. — Πάρεργα καὶ παραλειπόμενα.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΡΕΤΙΣΤΗΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ὁ μέγιστος ἀναντιρρήτως τῶν τε παρ' ἀρχαίοις καὶ τῶν ἔπειτα φιλοσόφων, ἂν ληφθῆ ὡς μέτρον ἐκτιμήσεως ἢ ἀπὸ ὑπερδιοχιλίῶν ἔτῶν ἐπίδρασις τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐπὶ παντὸς κλάδου τῆς ἀπανταχοῦ ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν ἔτει 384 π. Χ. ἐν Σταγείροις, ἀποικία τῶν Χαλκιδέων παρὰ τὴν θρακικὴν παραλίαν, καταγόμενος μητρόθεν ἐξ ἐπισήμου τῶν ἀποίκων οἰκογενείας· πατέρα δ' εἶχε τὸν Ἀσκληπιάδην Νικόμαχον, συγγραφέα φυσικῶν τινῶν πονημάτων, ἰατρὸν τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἐπιστήθιον φίλον τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα τοῦ β', παρὰ τῷ ὁποίῳ διέτριψε καθ' ὅλον τὸν βίον. Πιθανώτατον φαίνεται ὅτι, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης παρὰ τῇ μακεδονικῇ αὐτῇ θέσεως τοῦ πατρός, συνεδέθη παιδιόθεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ στενῆς φιλίας πρὸς τὸν ὁμήλικα αὐτοῦ Φίλιππον, τὸν ἔπειτα βασιλέα. Καὶ τῆς μὲν μητρὸς αὐτοῦ Φαιστιάδος φαίνεται στερηθεὶς νηπιόθεν, τοῦ δὲ πατρὸς πρὸ τῆς ἡβῆς. Τὰ καθήκοντα κηδεμόνος αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἀδελφῶν ἀνέλαβεν ὁ πατρικὸς φίλος Πρόξενος ὁ Ἀταρνεὺς καὶ ἡ σύζυγος τούτου, ὧν μνημονεύει πλειστάκις μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ στοργῆς ὁ Ἀριστοτέλης, παραγγέλλων μάλιστα ἐν τῇ διαθήκῃ του, ἥς τὸ κείμενον σώζεται παρὰ Διογένει Λαερτίῳ, νὰ στηθῶσιν ἀνδριάντες εἰς ἀμφοτέρους. Ἔτι δὲ ἐμφαντικώτερον

τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ φιλοσόφου τεκμήριον εἶναι ὅτι, καί-
 τοι ἔχων ἤδη ἴδια τέκνα, υἱοθέτησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
 Προξένου τὸν ἀπορφανισθέντα αὐτοῦ υἱόν, ὃν ἐνύμφευσεν
 ἔπειτα μετὰ τῆς θυγατρὸς του Πυθιάδος. Ταῦτα, μαρτυρού-
 μενα ὁμοφώνως ὑπὸ τῶν βιογράφων τοῦ Ἀριστοτέλους, θεω-
 ροῦμεν ἄξια μνείας ὡς δικαιούντα ἡμᾶς ν' ἀπιστήσωμεν
 εἰς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ παρὰ τινων τούτων ἀγνώμονα
 διάθεσιν καὶ ἀπολάκτισιν τοῦ διδασκάλου του Πλάτωνος.
 Οὐχ ἦτρον πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος φαίνεται καὶ ὁ
 ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διῆγε νέος ὢν ἀκόλαστον
 βίον, σπαταλήσας ὀλόκληρον τὴν ἀξίαν λόγου πατρικὴν
 κληρονομίαν καὶ ἀναγκασθεὶς ἔπειτα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγ-
 γελμα στρατιώτου ἢ τὸ τοῦ μυροπώλου πρὸς πορισμὸν τοῦ
 ἐπιουσίου ἄρτου. Ταῦτα τῷ ὄντι εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβι-
 βασθῶσι πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι μόλις δεκαεπταετῆς προσῆλ-
 θεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἐξ ἀρχῆς διεκρίθη οὐ μόνον διὰ
 τοῦ πνεύματος τὴν ὀξύτητα, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ φιλοπονώτατος
 τοῦ Πλάτωνος μαθητής. Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς φιλοπονίας
 ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ
 μελετῶν, ἐκράτει εἰς τὴν χεῖρα σφαιρᾶν χαλκίνην, ὅπως
 ἀφυπνισθῆ ὑπὸ τοῦ ψόφου αὐτῆς καταπιπτούσης εἰς ὑπο-
 κειμένην λεκάνην, ἃν συνέβαινε νικηθεὶς ὑπὸ τοῦ καμά-
 του ν' ἀποκοιμηθῆ. Τὸ μόνον κατὰ τοιοῦτου μαθητοῦ ἀλη-
 θές παράπονον τοῦ Πλάτωνος ἦτο ἢ παρ' αὐτοῦ θεωρουμέ-
 νη ἀνάρμοστος φιλοσοφοῦντι περίσσεια σπουδῆς περὶ τὸν
 καλλωπισμὸν τοῦ σώματος, τοῦ «Ἀριστοτέλους χρωμένου
 ἐσθῆτι ἐπισήμῳ, καὶ δακτυλίοις καὶ κονοῖᾳ», ὅπως κολάση
 διὰ τούτων τὸ ἰσχυροσκελές τοῦ σώματος, τὴν μικρότητα
 τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐν γένει τὴν στέρησιν κάλλους καὶ εὐε-
 ξίας. (Βλ. Διογ. Λαέρτ. Ἀριστ. Α', 5). Τὰ δὲ ἄλλα θρυλη-
 θέντα περὶ τῆς ἀσεβοῦς πρὸς τὸν διδάσκαλον συμπεριφορᾶς
 καὶ τὰ δῆθεν παράπονα τούτου κατὰ τοῦ μαθητοῦ ἐπὶ ἀχα-
 ριστίᾳ ἀνευρίσκονται μόνον παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις βιο-
 γράφοις, καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Αἰλιανῷ, ἐξ οὗ φαίνονται πα-
 ραλαβόντες καὶ πλειστάκις μετ' εὐαρεσκείας ἀναμασῆσαντες
 ταῦτα οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πάλης
 κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πολὺν τούτων ἀξιοπιστότεροι εἶναι
 βεβαίως οἱ μαρτυροῦντες ὅτι τοσοῦτον ἠγάπα καὶ ἐσέβετο
 τὸν διδάσκαλον ὁ Ἀριστοτέλης, ὥστε ἠγειρεν αὐτῷ στήλην

φέρουσαν ἐπιγραφὴν ὑπ' αὐτοῦ συντεθεῖσαν πρὸς ἀνάμνησιν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς, αἵτινες καθίστων τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῖς ἐχθροῖς σεβαστόν. Ἡ γένεσις τοῦ μύθου περὶ τῆς ἀγνωμοσύνης τοῦ Ἀριστοτέλους προήλθε πιθανῶς ἐκ τῆς ἀκρισίας μεταγενεστέρων τινῶν βιογράφων, ἐκλαβόντων τὴν ἀνοικονόμητον ἀντίθεσιν τῶν δύο φιλοσοφικῶν συστημάτων ὡς συνεπάγουσαν κατ' ἀνάγκην προσωπικὴν ἐχθρότητα μεταξὺ τῶν ἀντιδοξούντων. Καὶ οὕτω ὅμως ἀπομένει ἀξίον ἀπορίας πῶς διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἐκδοτῶν τοῦ μύθου τὸ ἐν ἀρχῇ τῶν *Ἠθικῶν Νικομαχείων* χωρίον, ἐν ᾧ, πρὶν ἢ προβῆ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀναίρεσιν τῆς πλατωνικῆς θεωρίας περὶ τῶν εἰδῶν, θεωρεῖ πρότερον νὰ ἐκδηλώσῃ πόσον λυπεῖται ἀναγκαζόμενος νὰ διαφωνήσῃ πρὸς διδάσκαλον ἀγαπητόν: «προσάντους τῆς τοιαύτης ζητήσεως γιγνομένης διὰ τὸ φίλους ἀνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἶδη. Δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν, ἐπὶ σωτηρίᾳ γε τῆς ἀληθείας καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλον ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν» (*Ἠθ. Νικομάχ. Α', V, 4*). Τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο οὐ μόνον προέταξε τῆς ἀναιρέσεως τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο ἐρρῦθμισε πάντοτε τὴν γλῶσσάν του ὁ Ἀριστοτέλης, κατορθώσας νὰ συμβιβάσῃ τὸ σέβας αὐτοῦ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Πλάτωνος μετὰ τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἀληθείᾳ. Κάπως πραγματικωτέρα, καίτοι ὀλιγώτερον γνωστή, φαίνεται ὑπάρξασα ἢ ἀντιπάθεια τοῦ φιλοσόφου κατὰ τοῦ Ἰσοκράτους. Πρὸς καταπολέμησιν τῷ ὄντι τῆς τετορνευμένης καὶ πλειστάκις παιδαριώδους τούτου κενολογίας συνέστησεν ὁ Ἀριστοτέλης σχολήν, ἐν ἣ ἐδίδασκεν ὅσα ἐχρησίμευσαν ἔπειτα αὐτῷ πρὸς σύνταξιν τῆς *Ῥητορικῆς*. Ὁ τοιοῦτος κατὰ τοῦ γέροντος ἤδη σοφιστοῦ πόλεμος φαίνεται προκαλέσας πικρὰς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἀπαντήσεις, ὧν μνημονεύουσιν ὁ Ἀθηναῖος καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς. Πλὴν τούτων λέγεται ὁ Ἀριστοτέλης πλειστάκις ἐρίσας καὶ κατὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοξένου δύσκολον ὅμως ἀποβαίνει νὰ συμβιβασθῇ ἢ πρὸς τὸν πρόην τοῦτον συμμαθητὴν ἐχθρότης μετὰ τῆς ἐκδρομῆς, ἣν μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησε μετ' αὐτοῦ εἰς Μικρασίαν καὶ πλείστων ἄλλων τεκμηρίων διαθέσεως πρὸς αὐτὸν φιλικωτάτης. Τὸ μόνον ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων ἀφηγήσεων ὁπωσοῦν βέ-

βαιον πόρισμα εἶναι, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἴδρυσεν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος ἰδίαν φιλοσοφικὴν αἵρεσιν, ἀλλὰ διεκρίθη πρὸ πάντων ὡς διδάσκαλος ρητορικῆς. Ἡ κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀναπτυχθεῖσα παρ' αὐτοῦ δεινότης περὶ τὸ λέγειν καὶ αἱ μετὰ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας παιδιόθεν σχέσεις ἔπεισαν τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναθέσωσιν αὐτῷ πρεσβείαν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅπως πεισθῆ οὗτος ν' ἀνοικοδομήσῃ ὅσας κατέσκαψεν ἐν Θράκῃ συμμάχους αὐτῶν πόλεις. Τὴν ἀποστολὴν ὅμως ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἀποτυχοῦσαν, ἀφοῦ μόνον μετὰ ἱκανὰ ἔτη κατορθώσεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ τύχῃ παρὰ τοῦ Φιλίππου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν ἀνοικοδόμησιν μόνον τῶν Σταγείρων. Ἡ ἐκ τῆς ἀποτυχίας ταύτης δυσμένεια πρὸς τοὺς Μακεδόνας τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας του θάνατος τοῦ Πλάτωνος ἐκίνησαν τὸν Ἀριστοτέλη ν' ἀποδημήσῃ μετὰ τοῦ Ξενοκράτους εἰς Ἀσίαν, ὅπου ἐξένισεν αὐτοὺς ὁ τύραννος Ἀταρνέως Ἐρμείας, πρῶτην ἀκροατῆς τῶν ρητορικῶν αὐτοῦ μαθημάτων. Ὁ Ἐρμείας οὗτος ἦτο ἀρχαῖος δοῦλος τοῦ τυράννου Εὐβούλου, κατορθώσας διὰ μόνης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ ν' ἀνυψωθῆ εἰς τὴν τυραννίδα καὶ διακριθεὶς ὡς θερμὸς προστάτης τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐν Ἀσίᾳ, μέχρις οὗ περιπεσὼν εἰς ἐνέδραν, στηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ὑπηρετοῦντος τοὺς Πέρσας ἑλληνοστρατηγοῦ Μέντορος, παρεδόθη ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Ἀρταξέρξην, ὅστις ἀπηγχόνισεν αὐτόν. Ἡ καταστροφή αὕτη φαίνεται προξενήσασα τῷ Ἀριστοτέλει λύπην βαθυτάτην. Ταύτης ἐπιφανῆ μνημεῖα εἶναι τὸ μαυσωλεῖον ἢ κατ' ἄλλους ὁ ἀνδριὰς ὃν ἔστησε τῷ Ἐρμείᾳ ἐν Δελφοῖς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς :

Τόνδε ποτ' οὐχ ὀσίως, παραβὰς μακάρων θέμιν ἀγνήν
 Ἐκτείνε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
 Οὐ φανερῶς λόγῃ φονίσις ἐν ἀγῶσι κρατήσας,
 Ἄλλ' ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου,

καὶ ὁ πρὸς τιμὴν τοῦ θύματος ποιηθεὶς ἀθάνατος παιὰν εἰς τὴν ἀρετὴν :

Ἀρετὰ, πολύμοχθε γένει βροτείῳ
 Θήραμα κάλλιστον βίῳ κ.τ.λ.

Ἄν εἰς τὰ ἀνωτέρω προστεθῆ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνυμ-

φεύθη μετ' ὀλίγον τὴν ἀπορφανισθεῖσαν καὶ ἀπροστάτευτον θυγατέρα τοῦ Ἑρμείου, περιττὴ φαίνεται πᾶσα ἄλλη ἀναίρεσις τοῦ γελοίου καὶ βδελυροῦ μύθου, καθ' ὃν αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης παρέδωκε διὰ προδοσίας τὸν ξενίζοντα εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Τούτου ἀπ' ἐναντίας φεύγων τὴν ὄργην ἀπεσύρθη καὶ διέμεινεν ἐπὶ τινα ἔτη ἐν Μυτιλήνῃ, ἀμφίβολον ὅμως ἀπομένει ἂν εὐρίσκειτο ἀκόμη ἐκεῖ, ὅτε προσεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Φίλιππος, ὅπως τῷ ἀναθέσῃ τὴν ἀγωγήν τοῦ ἤδη δεκατετραετοῦς Ἀλεξάνδρου. Εἰς ταύτην ἡσχολήθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη, κατορθώσας νὰ καθυποτάξῃ εἰς τὰ σοφὰ αὐτοῦ παραγγέλματα τὸν εὐγενῆ μὲν ἀλλὰ καὶ παράφορον τοῦ παιδὸς χαρακτῆρα. Μαθήματα δ' ἐδίδαξε πρὸ πάντων αὐτὸν τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ρητορικὴν, τὴν ποιητικὴν καὶ ὅσα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς ἐνόμισε δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς βασιλέα. Πλὴν τούτων φαίνεται μεταδώσας τῷ μαθητῇ καὶ σφοδρὰν κλίσιν πρὸς τὰ μεταφυσικὰ μελετήματα. Ταύτης ἀσφαλὲς τεκμήριον εἶναι ἢ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευομένη ἐπιστολὴ τοῦ ἤδη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης τοῦ Ἀλεξάνδρου, παραπονουμένου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ὅτι κατέστησε κοινὰς διὰ τῆς διδασκαλίας του τὰς θεωρίας, τὰς πρότερον μόνον αὐτῷ μεταδιδόμενας. Διαρκούσης τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ βασιλόπαιδος φαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης συγγράψας πραγματείας τινὰς εἰδικῶς εἰς ταύτην προωρισμένας καὶ ἰδίως τὴν ἀπολεσθεῖσαν *Περὶ βασιλείας* καὶ τὴν *Ρητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον*, ἧς ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται παρὰ πολλῶν. Ἀφ' ἐτέρου θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς ἔργον αὐτοῦ ἢ περιώνυμος ἀπὸ τοῦ νάρθηκος ἔκδοσις τῆς Ἰλιάδος, ἣν εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ ὁ δορυκτῆτωρ. Τὴν ἐκπαιδεύσιν τούτου πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν περατωθεῖσαν περὶ τὸ δέκατον ὄγδοον τῆς ἡλικίας του ἔτος, ἀφοῦ μόλις δεκαοκταετῆς ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος ὅτε ἠγωνίσθη καὶ ἠρίστευσεν ἐν Χαιρωνείᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις διατρίβων παρ' αὐτῷ καὶ παρέχων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἀρίστας συμβουλὰς, μέχρις οὔ, ἐτοιμαζομένου ἤδη τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς Ἀσίαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 335 π. Χ. ἔτος. Περὶ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἰδρυθεῖσαν τὴν πολύκροτον φιλοσοφικὴν σχολήν, ἧτις ἐπωνομάσθη *περιπατητικὴ* ἐκ τῆς

συνηθείας τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ διδάσκη περιπατῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἔδρας· ἐποίει δὲ δύο παραδόσεις ἢ, ὡς περὶ αὐτοῦ ἔλέγετο, δύο περιπάτους καθ' ἡμέραν, τὸν ἑωθινὸν καὶ τὸν δειλινόν. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον μετέδιδεν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους μαθητὰς ὑψηλότερα διδάγματα διὰ τῶν ἐπικληθέντων ἀκροαματικῶν λόγων, ἐνῶ τὴν ἑσπέραν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαίους ἢ καὶ τοὺς πολλοὺς τὰ στοιχειώδη τῆς φιλοσοφίας διὰ τῶν ἐγκυκλίων, ἐξωτερικῶν ἢ ἐν κοινῷ λόγων. Ἡ τοιαύτη διαίρεσις, ἢ μόνον χάριν εὐχερεστερας διδαχῆς γενομένη, ἢ γαγε μεταγενεστέρους τινὰς ἱστορικοὺς εἰς τὴν ὅλως ἀνθαίρετον ὑπόθεσιν, ὅτι πολὺ διέφερε τῆς φανεραῆς ἢ παρ' αὐτῶν ὀνομασθεῖσα μυστικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους διδασκαλία. Οὐσιώδους ὁμως περὶ τὰς γνώμας διαφοραῆς οὐδ' ἶχνος παρατηρεῖται ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ φιλοσόφου· ἢ δὲ γένεσις τοῦ μύθου περὶ μυστικῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν παρερμηνείαν ἀσαφῶν τινῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τὴν ἐκ κακῆς ἐκτιμήσεως τῶν αἰτίων τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους σύγχυσιν τῆς θέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφούντων πρὸς τοὺς ἔπειτα ἀναγκαζομένους νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τοῦ ἀναθέματος καὶ τῶν διωγμῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως δὴποτε, δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῆ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν *Ἠθικῶν* καὶ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, ὁ ἐπιστήθιος φίλος τοῦ κοσμοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ οἰκεῖος πρὸς πάντας τοὺς ἐν τέλει εἶχέ τι νὰ φοβηθῆ ἐκ τῆς ἀνυποκριτοῦ ἐκθέσεως οἷας δὴποτε αὐτοῦ φιλοσοφικῆς γνώμης. Ταῦτα λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαστέλλωνται μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας οἱ ἐξωτερικοὶ ἀπὸ τῶν ἀκροαματικῶν λόγων, ἀλλ' ὅτι ἢ μόνη μετὰ αὐτῶν διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέματος καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πρόθεσιν ἀποκρύψεως οἰουδήποτε μυστικοῦ δόγματος ἀπὸ τοῦ κοινου.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὑπερπεντηκοντούτης ἤδη ὢν ὅτε ἴδρυσεν τὴν σχολὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Λυκείῳ, φαίνεται εἶπερ τις καὶ ἄλλος κατορθώσας νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως πρὸς τὴν εὐρύτητα τῶν θετικῶν γνώσεων καὶ τὴν πείραν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀναδειχθεὶς συγχρόνως ἀπαράμιλλος μεταφυσικός, βαθὺς πολιτικός καὶ ἀκριβέστατος τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐρευνητής. Εἰς τὴν συγκομιδὴν τῶν φυσικῶν γνώσεων συνετέλεσε κατὰ πολὺ ἢ ὄντως

βασιλική τοῦ Ἀλεξάνδρου μεγαλοδωρία. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῷ ὄντι τοῦ Πλινίου χιλιάδες ὄλαι ἀνδρῶν μισθουμένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἶχον μόνον ἔργον νὰ συλλέγωσι καὶ ν' ἀποστέλλωσι τῷ διδασκάλῳ πάντα τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ καὶ ἐν γένει τὰ περίεργα προϊόντα τῆς Ἀσιατικῆς ἡπείρου, τὰ χρησιμεύσαντα πρὸς σύνταξιν τῆς Ἱστορίας τῶν ζώων, ἧς οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν σήμερον ἀσχολουμένων περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκριτικὴν ἀνατομίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν θαυμάζουσι τὴν μέθοδον καὶ τὴν ἀκρίβειαν. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Ἀθηναῖον, τὰ πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν καὶ τῆς πλουσίας τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκης παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου χορηγηθέντα ἀνήλθον εἰς ὀκτακόσια τάλαντα, ἧτοι τέσσαρα τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια σημερινῶν φράγκων, ποσὸν ἀληθῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπέρογκον, ἔστω καὶ προσφερόμενον παρὰ τοῦ κατακτήσαντος τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἀσίας. Τὸ μέγεθος αὐτοῦ φαίνεται δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀξίας. Κατὰ σπανίαν τῆς τύχης εὐνοίαν ἀνάλογος τῆς φήμης ἦτο καὶ ἡ κατ' οἶκον εὐδαιμονία τοῦ φιλοσόφου, περικυκλουμένου ὑπὸ οἰκογενείας, ἣν φαίνεται ὑπεραγαπήσας, τῆς θυγατρὸς του Πυθιάδος νυμφευθείσης τὸν υἱὸν αὐτοῦ υἱὸν Νικάνορα, τῆς εὐφήμως ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ μνημονευομένης δευτέρας συζύγου Ἐρπυλλίδος καὶ τοῦ ἐκ ταύτης υἱοῦ Νικομάχου. Τὴν τοιαύτην ἐν τούτοις εὐτυχίαν διετάραξεν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ἡ μεταβολὴ ἢ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ ἦθος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ἀφοῦ καθυπέταξε τὸ πλεῖστον τῆς οἰκουμένης μόνον τὰ ἴδια αὐτοῦ πάθη ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ὑποτάξῃ, προτιμήσας τῶν εἰλικρινῶν συμβουλῶν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ φίλων καὶ συναγωνιστῶν τῶν κολάκων καὶ τῶν συνοργιαστῶν τὰς ὑποκλίσεις καὶ τὰς θωπείας. Ὑπερβολὴ τῷ ὄντι παρηρησίας φαίνεται ὑπάρξασα ἡ κυριωτάτη ἀφοροῦν τῆς δυσαρρεσκείας αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Καλλισθένους, τοῦ ἀπὸ τῶν παιδικῶν χρόνων συντρόφου καὶ συμμαθητοῦ καὶ ἔπειτα συμμετόχου πάντων τῶν ἀγώνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ τρόπος δι' οὗ ἀνῆλθον οὗτος ἐβασανίσθη καὶ ἐθανατώθη, ὡς δῆθεν συνομόσας μετὰ τοῦ Ἐρμολάου, ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπλήγωσε καιρίως τὴν καρδίαν, πιθανῶς δὲ

καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ μὴ δυναμένου ἔκτοτε νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐπιτυχόντας τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ὅπως ἀναδείξῃ τὸν Ἀλέξανδρον τέλειον πρότυπον ἀγαθοῦ βασιλέως. Ἡ πρὸς τὸν μαθητὴν ἀγάπη τοῦ φιλοσόφου ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐλαττωθῇ μετὰ τὴν διάπραξιν τοιοῦτου ἐγκλήματος καὶ ν' ἀποβῶσιν ἔκτοτε πολὺ ψυχρότεροι αἱ πρὸς αὐτὸν σχέσεις· οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ὅμως ἀπόδειξιν πρὸς πίστωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτῶν ἠδυνήθησαν νὰ προσαγάγωσιν οἱ κατὰ τὸν Πλίνιον παραστήσαντες τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἐξ ἀσβέστου πόθου ἐκδικήσεως ὑποκινήσαντα τὸν Ἀντίπατρον νὰ δηλητηριάσῃ τὸν Ἀλέξανδρον. Πρὸς ἀναίρεσιν καὶ τῆς συγκοφαντίας ταύτης ἀρκεῖ τὸ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανεν ἐκ φυσικῆς νόσου, προκληθείσης ἐκ τῆς ἐκλελυμένης αὐτοῦ διαίτης, ὡς προκύπτει ἐκ τε τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν δύο αὐτοῦ στρατηγῶν Ἀριστοβούλου καὶ Πτολεμαίου καὶ ἐκ τῶν λεγομένων βασιλείων ἐφημερίδων, ἐν αἷς ἀνεγράφετο ἀκριβῶς πᾶσα πρᾶξις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ συμβαῖνον αὐτῷ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. Λεπτομερῆς δὲ πρὸ πάντων ἦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων, ἡ ἐν αὐταῖς περιγραφὴ τῆς θανατηφόρου νόσου. Γνωστὸν πλὴν τούτου εἶναι ὅτι, καίτοι ἔχων ἀφορμὰς παραπόνου, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης τοσοῦτον σφοδρῶς μακεδονίζων, ὥστε ἠναγκάσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Χαλκίδα, φεύγων τὴν ὀργὴν τοῦ ἐπικρατήσαντος ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος, ἣτις, ἂν ἐθεωρεῖτο ὁ Ἀριστοτέλης ὡς δηλητηριαστὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου, θ' ἀπέμενεν ἐξ ἴσου ἀνεξήγητος ὅσον καὶ ἡ ἐξακολούθησις τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τῶν Μακεδόνων. Ὅπως δὴποτε ἢ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως Εὐρυμέδοντος, ὑποκινουμένου πιθανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιμακεδονικῶν, ἐπιρριφθεῖσα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορία οὐδὲν εἶχε κοινὸν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ γνώμας, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν ἀνέγερσιν βωμῶν εἰς τιμὴν τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου καὶ τοῦ φίλου Ἑρμείου, ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς. Βιογράφοι τινὲς ἀπέδωκαν τῷ Ἀριστοτέλει ἀπολογία κατὰ τῆς κατηγορίας ταύτης κατὰ τὸν τύπον τῆς τοῦ Πλάτωνος ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους. Ταύτης ἀπόσπασμα σώζεται παρ' Ἀθηναίῳ, ὅστις ὅμως θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπόκρυφον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔζησεν ἐν μόνον ἔτος μετὰ τὴν φυγὴν

αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῷ 322 π. Χ. ἐν Χαλκίδι ἐκ χρονίου καὶ οἰκογενειακοῦ, ὡς λέγεται, νοσήματος τοῦ στομάχου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατετρώχετο ἐκ νεότητος, ζητῶν ἀνακούφισιν τοῦ πόνου διὰ παντοίων φαρμάκων καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἀσκῶν θερμοῦ ἐλαίου ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ὅπως ὀλοκλήρος ὁ βίος, οὕτω καὶ ὁ θάνατος τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς πλοκὴν παντοίων μύθων περὶ αὐτοχειρίας αὐτοῦ, ὅτε μὲν καταπιόντος ἀκόνιτον, ὅτε δὲ ριφθέντος εἰς τὸν Εὐριπον ἐξ ἀπελπισίας ὅτι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρη τὸ αἷτιον τῆς παλιρροίας, ὡς ἰσχυρίσθησαν πατέρες τινὲς τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα ὅμως εἶναι ἀσυμβίβαστα οὐ μόνον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ αὐτοχειρίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν τῶν ἀρχαιοτέρων βιογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς. Τῆς δὲ ἀνωτέρω μνημονευθείσης παρὰ Διογένει Λαερτίῳ καὶ Ἀθηναίῳ διαθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης παρὰ τινῶν κριτικῶν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι περὶ πάντων ἐν αὐτῇ μετ' ἀκριβείας καὶ λεπτομερείας προνοήσας, οὐδὲ κἄν μνείας ἤξιωσε οὔτε τὰ ἴδια χειρόγραφα οὔτε τὴν πολύτιμον βιβλιοθήκην, ἧς ὁ πλουτισμὸς ἦτο τὸ διηνεκὲς μέλημα ὀλοκλήρου τοῦ βίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βιογραφικῶν εἰδήσεων δικαιουῦνται τις νὰ συμπεράνη ὅτι, οὐχ ἦττον τῆς ἀγαθῆς φύσεως, συνετέλεσεν εἰς ἀνάδειξιν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ εὐνοία τῆς τύχης, τὸ γένος, ἡ πρώτη ἀγωγή, τὰ ἔπειτα ἐπὶ εἰκοσαετίαν μαθήματα διδασκάλου οἷος ὁ Πλάτων, ἡ προστασία δύο βασιλέων καὶ ὁ θησαυρὸς παντοίων γνώσεων ὁ ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφησάντων ἀποταμιευθείς. Ταῦτα πάντα χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ ἀνδρὸς κατὰ τε τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν φιλοπονίαν ἀπαραμίλλου συνετέλεσαν νὰ καταστήσωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἡ ἀπὸ δισχιλίων ἐτῶν διαρκοῦσα οὐδόλως φαίνεται παρακμάσασα διὰ τοῦ χρόνου. Μόνον τῷ ὄντι τὰς φυσικομαθηματικὰς αὐτοῦ θεωρίας ὑπέσκαψεν ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ προκειμένου περὶ φυσιολογίας, περὶ λογικῆς, μεταφυσικῆς, ρητορικῆς, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀμείωτον μένει ἀκόμη τὸ κῦρος τῶν ἀποφάνσεων τοῦ Σταγειρίτου.

Τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ

τὸ ὕφος πολλῶν τούτων καθιστῶσι πιθανωτάτην τὴν γνώμην ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ φιλοσόφου συνειργάζοντο εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῶν, καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ οἱ τοῦ Ἐγγέλου, ἀγωνιζόμενοι δηλ. νὰ διατυπώσωσι μετὰ πάσης ἀκριβείας τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ἀνέπτυσεν ὁ διδάσκαλος κατὰ τὰς παραδόσεις του καὶ νὰ συναρμόσωσιν ἔπειτα ταύτας εἰς ἰδιαιτέρας πραγματείας. Ἐκ τούτων φαίνονται δυστυχῶς ἀπολεσθεῖσαι πολλάι, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν παρὰ διαφόροις ἀρχαίοις σωζομένων ἀποσπασμάτων, τοῦ καταλόγου τοῦ Διογένης Λαερτίου καὶ τῶν παρὰ τῷ Μεναίω καὶ τῷ ἄραβι Καζίρη ἀνωνύμων. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι οἱ κατάλογοι οὔτοι φαίνονται ἱκανῶς συγκεχυμένοι καὶ πλειστάκις ἀνακριβεῖς· καὶ οὕτως ὅμως δύναται τις μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος νὰ εἰκάσῃ ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὰ σήμερον σωζόμενα οὐδὲ τὸ τρίτον ἀποτελοῦσι τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἀξιοθρήνητος πρὸ πάντων εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τέλει τῶν *Νικομαχείων Ἠθικῶν* μνημονευομένης *Συναγωγῆς πολιτειῶν*, τῆς περιλαμβανούσης τὴν ἀνάλυσιν τῶν νόμων ἑκατὸν πενήκοντα ὀκτῶ ἢ κατ' ἄλλους διακοσίων πενήκοντα πέντε πολιτειῶν. Ἐκ τῆς μοναδικῆς ταύτης συλλογῆς ἐλήφθη πιθανῶς τὸ ὕλικόν τὸ χρησιμεῦσαν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν *Πολιτικῶν*.

Τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου διενεμήθησαν ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἰώνων κατὰ διάφορα συστήματα, διαιρεθέντα ἐν πρώτοις εἰς ὑπομνηματικά, ἢτοι συνιστάμενα ἐξ ἀπλῶν σημειώσεων, καὶ συνταγματικά, ἢτοι ἀποτελοῦντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον πλήρεις πραγματείας, καὶ κατὰ δευτέραν διαίρεσιν εἰς ἀκροαματικά ἢ ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ἢ ἐν κοινῷ, ὧν τὴν διαφορὰν ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω. Ἐκ πασῶν τῶν κατατάξεων ἐπιτυχεστάτη ἀπεδείχθη ἡ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑποδειχθεῖσα διαίρεσις τῶν φιλοσοφικῶν λόγων εἰς ὀργανικοὺς ἢ λογικοὺς, εἰς θεωρητικοὺς καὶ εἰς πρακτικούς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων κατατάξεων ἐξενίκησε καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἡ τῆς πρώτης ἀλδείου ἐκδόσεως, καθ' ἣν τὰ σωζόμενα τοῦ Ἀριστοτέλους διανέμονται ὡς ἑξῆς:

Α'. Τὴν *Λογικὴν*, περιλαμβάνουσαν ἐξ πραγματείας, ὧν ἡ γνησιότης, καίτοι ἀμφισβητηθεῖσα ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου παρ' εὐαρίθμων τινῶν κριτικῶν, θεωρεῖται σήμερον ὡς βε-

βαία. Αἱ πραγματεῖαι αὗται ἔπονται ἀλλήλαις κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν : Κατηγορίαι, Περὶ ἐρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικά, Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων. Τὸ σύνολον τούτων ἀποτελεῖ τὸ λεγόμενον Ὀργανον σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ λέξις αὕτη, ὅπως ἡ λογικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν ὑπομνηματιστῶν.

Β'. Τὰ Φυσικά, ἐννοουμένης τῆς λέξεως καθ' ἣν εἶχε παρ' ἀρχαίοις εὐρύτεραν τῆς σημερινῆς σημασίαν, περιλαμβάνοντα τὰς ἑξῆς πραγματείας : « Φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλ. Η', Περὶ οὐρανοῦ, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ ψυχῆς, Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, Περὶ νεότητος καὶ γήρως, Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, Περὶ μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς ὕπνοις, Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, Περὶ ἀναπνοῆς, Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι, Περὶ ζώων γενέσεως, Περὶ ζώων κινήσεως, Περὶ ζώων μορίων. Περὶ ζώων πορείας, Περὶ χρωμάτων, Περὶ ἀκουστῶν, Φυσιογνωμικά, Περὶ φυτῶν, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπολεσθὲν ἀρχικὸν κείμενον ἀντικατεστάθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ μεταφράσεως ἐκ τοῦ περισωθέντος Λατινικοῦ ἢ Ἀραβικοῦ, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Μηχανικά, Προβλήματα καὶ Περὶ ἀτόμων γραμμῶν.

Γ'. Τὰ Μετὰ τὰ φυσικά εἰς ἰδ' βιβλία, εἰς τὰ ὅποια πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ διατριβὴ περὶ Μελίσσου, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου.

Δ'. Τὰ Πρακτικά, περιλαμβάνοντα τὰ Ἠθικά Νικομάχεια, τὰ Μεγάλα καὶ τὰ Εὐδήμεια, τὰ Πολιτικά, τὴν Ρητορικὴν, τὴν Ρητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον, τὴν θεωρουμένην ὡς ἀπόκρυφον, καὶ τὴν Ποιητικὴν, ἣτις φαίνεται οὕσα λείψανον ἀπολεσθέντος διεξοδικοῦ ἔργου.

Ε'. Τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀποσπάσματα, ὧν τινὰ δὲν ἀμοιροῦσι σπουδαιότητος, τὰς ποιήσεις καὶ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας δὲν στέργουσι νὰ θεωρήσωσιν ὡς γνησίας οἱ πλεῖστοι τῶν κριτικῶν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ ἀνωτέρω ἀπογραφή τῶν κληροδοτηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρκεῖ μόνη ν' ἀποδείξη ὅποσον ματαία θὰ ἦτο πᾶσα ἀπόπειρα ὅπως περιορισθῆ εἰς ὀλίγας σελίδας ἢ ὅσον δήποτε συνοπτικὴ ἐκτίμησις τηλικαύτης ἐγκυκλοπαιδείας. Τὰ σπουδαιότατα αὐτῆς παρέσχον ἤδη καὶ θὰ ἐξακολουθήσωσι παρέχοντα ἕλην ἰδιαιτέρων ἀρθρῶν τοῦ ἀνὰ χειρᾶς λεξικοῦ ⁽¹⁾. Ἀζημιώτερον ἐκ τούτου ἀποβαίνει τὸ ν' ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς μόνα τὰ οὐσιωδῶς διακρίνοντα τὴν περιπατητικὴν αἵρεσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ κυριωτάτη κατὰ τοῦ πλατωνισμοῦ ἐνστασις τοῦ Σταγειρίτου ἦτο ὅτι, ἐνῶ ὁ Σωκράτης οὐδέποτε ἐχώριζε τὸ καθ' ἕνα ἀπὸ τοῦ καθόλου, ἦτοι τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον ἀπὸ τοῦ νοητοῦ συνόλου τῶν ὁμωνύμων αὐτοῦ, ὁ Πλάτων καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ μαθηταὶ του διέκριναν τὰ καθόλου ὡς αὐθύπαρκα, ὀνομάσαντες «ιδέας τῶν ὄντων» τὰ φανταστικὰ προϊόντα χωρισμοῦ ὅπως ἀδικαιολογήτου, ἀφοῦ «οὐδὲν καθόλου ὑπάρχει παρὰ τὰ καθ' ἕνα χωρὶς» (Μετὰ τὰ φυσ. Ζ', 8). Συνέπεια τοῦ χωρισμοῦ τούτου ἦτο ὅτι, ἀντὶ ν' ἀσχολῶνται εἰς τὴν ἐρευναν τῶν πραγμάτων, ἐφιλοσόφουν, οὐχὶ περὶ τινος ὠρισμένου ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ περὶ ἀπλῶν ὑποθέσεων «διαλεκτικῶς καὶ κενῶς». Ὁ δὲ ἰσχυρισμὸς αὐτῶν, ὅτι αἱ ιδέαι εἶναι τὰ ἀρχέτυπα ἢ παραδείγματα, τὰ δὲ αἰσθητὰ μέτοχα εἶδους, ἦτοι ὁμοιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ «κενολογεῖν καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικὰς» (Αὐτοῦ). Ἡ διαλεκτικὴ τῶ ὄντι ἄγει μὲν εἰς τὸ καθόλου, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὴν αὐθύπαρξιν αὐτοῦ, αἱ δὲ λεγόμεναι ιδέαι, ὅπως δήποτε ἐξεταζόμεναι, ἀπομένουσι πάντοτε ἀπλῆ ὑπόληψις, ἦτοι ὑπόθεσις καὶ οὐδὲν ἄλλο. Καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅμως ταύτην δύσκολον ἀποβαίνει νὰ ὀρισθῆ τίνων πραγμάτων πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὑπάρχουσα καὶ τίνων μὴ

¹⁾ Ἡ παροῦσα μελέτη τοῦ Ροΐδου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἐξάτομον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν (1889-1898), τόμ. β', σελ. 278-289.

ὑπάρχουσα ἰδέα. Μόνων ἄρα τῶν φυσικῶν ἢ καὶ τῶν προϊ-
 όντων τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, οἷον οἰκίας, ἀνδριάντος ἢ
 δακτυλίου; Μόνων τῶν συγκεκριμένων ἢ καὶ τῶν ἀφαιρέ-
 σεων, περὶ τὰς ὁποίας ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη; Καὶ πάλιν
 μόνων τῶν οὐσιῶν ἢ καὶ τῶν ἰδιοτήτων τούτων, οἷον τοῦ
 λευκοῦ ἢ τοῦ στρογγύλου; (Μ. τὰ φυσ. Α', 7). Ὅπως δῆ-
 ποτε ἀδύνατον εἶναι νὰ νοήσῃ τις πῶς αἱ ἰδέαι, ὅπως ἐν-
 νοεῖ ταύτας ὁ Πλάτων, οὐχὶ δηλ. ὡς ἀπλᾶς ἀφαιρέσεις,
 ἀλλ' ὡς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, δύνανται νὰ
ἔχωσιν ὑπαρξιν ἐκτὸς τῶν πραγμάτων, ὧν ἀποτελοῦσι τὴν
οὐσίαν. Οὐδέποτε τῷ ὄντι ἐξήγησαν οἱ πλατωνικοὶ πῶς δύ-
 ναται νὰ νοηθῇ οὐσία μὴ ὑπάρχουσα οὔτε ὡς ἄτομον,
 οὔτε ὡς εἶδος, οὐδὲ ὡς γένος: «οὐδ' ἔχουσιν ἀποδοῦναι τίνες
 αἰτιατὰ οὐσίαι αἱ ἀφθαρτοὶ παρὰ τὰς καθ' ἕκαστα καὶ
 αἰσθητὰς» (Μ. τὰ φυσ. Α', 7). Οὐχὶ δὲ μικρότερον τοῦ αὐ-
 θαιρέτου τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν μειονέκτημα εἶναι ἡ ἐντε-
 λῆς αὐτῆς πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀχρηστία, περιπλέ-
 κουσα ἀντὶ ν' ἀπλοποιῇ τὸ πρόβλημα τῆς αἰτίας τῶν ὄντων.
 Οἱ ἐπινοήσαντες τὰς ἰδέας τῶν ὄντων οὐδὲν ἄλλο τῷ ὄντι
 ἔπραξαν ἢ νὰ διπλασιάσωσι ταῦτα, προσθέτοντες εἰς ἕκαστον
 τὴν ἰδέαν αὐτοῦ: «Ὡσπερ εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος
 ἔλαττόνων μὲν ὄντων οἷοιτο μὴ δυνήσεσθαι, πλείω δὲ ποιή-
 σας ἀριθμοίη» (Μ. τὰ φυσ. Α', 7). Καίτοι δὲ ἀξιοῦντες ὅτι
 ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῶν πάντων αἱ ἰδέαι, οὔτε τὴν οὐ-
 σίαν, οὔτε τὴν κίνησιν, οὔτε τὴν γένεσιν τῶν αἰσθητῶν κα-
 τορθοῦσιν οἱ πλατωνικοὶ νὰ ἐξηγήσωσι δι' αὐτῶν. Πρὸς
 ἀπόδειξιν τούτου ἀρκεῖ ν' ἀναλογισθῇ τις ὅτι: «καίτοι τῶν
 εἰδῶν ὄντων, οὐ γίνεται τὰ μετέχοντα αἰσθητὰ, ἂν μὴ ἢ τὸ
 κινήσαν». Πλὴν τούτου, ἂν ἡ οὐσία τῶν ὄντων ἐνέκειτο,
 ὡς θέλουσιν οὔτοι, ἐν τῷ καθόλου, κατὰ τοσοῦτον βαθύτε-
 ρον θὰ εἰσέδνέ τις εἰς αὐτήν, ἐφ' ὅσον θ' ἀνήρχετο εἰς τὰ
 γενικώτερα, ἐνῶ βλέπομεν συμβαῖνον ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον,
 ὅσον δηλ. γενικεύει τις, κατὰ τοσοῦτον ἀπομακρύνεται τῆς
 ἀληθοῦς οὐσίας τῶν πραγμάτων, τῆς ἐγκειμένης οὐχὶ εἰς τὸ
 γένος ἀλλ' εἰς τὸ εἶδος. Πρόδηλον πλὴν τούτου εἶναι ὅτι,
 ἀφοῦ αἱ ἰδέαι παρίστανται ἡμῖν ὡς ὁ τύπος τοῦ μονίμου,
 τοῦ ἡρεμοῦντος καὶ τοῦ ἀναλλοιώτου, ἀδύνατον ἀποβαίνει
 νὰ ἐξηγηθῇ δι' αὐτῶν ἡ κίνησις, ἡ ποικιλία καὶ ἡ ἀδιά-
 λειπτος τῶν πάντων ροή. Οὐδὲ κάλλιον ἐπιτυγχάνει ἡ δια-

λεκτική να ἐξηγήσῃ τὸ τέλος πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουσι τὰ ὄντα, καίτοι ἀπαύστως λαλοῦσα περὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πῶς τῷ ὄντι να συμβιβασθῆ ἢ πρὸς τοῦτο τάσις μετὰ τῆς ἀκινήσιος; Ἡ πλατωνικὴ θεωρία μόνον εἰς κόσμον ἀκινήτων οὐσιῶν καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων, εἰς κόσμον δηλ. μαθηματικὸν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν ζῶντα καὶ ἀεικίνητον πραγματικὸν δύναται να ἐφαρμοσθῆ. Ἄλλ' οὐδὲ τῆς ὕλης παρέχει ἐξηγήσιν ἐπαρκῆ τῶν διαλεκτικῶν ἢ δυὰς τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, ἐν ἧ συγγέεται ἡ ὕλη μετὰ τῆς ἐκτάσεως, ἣτις εἶναι ιδιότης μόνον τῆς ὕλης. Μάταιοι δὲ πρὸ πάντων ἀπεδείχθησαν τῆς Ἀκαδημίας οἱ ἀγῶνες πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, ἀφοῦ οὔτε τὸ ἐν γένος οὔτε τὸ ὄν δύνανται να θεωρηθῶσιν ὡς πράγματι οὐσίαι, ἀλλὰ μόνον ὡς κοινὰ κατηγορήματα πάσης οὐσίας. Δῆλον λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ διαλεκτικὴ, ἡ ἀξιούσα ὅτι τὰ πάντα δύναται να γνωρίσῃ καὶ να ἐξηγήσῃ, οὔτε γνῶσιν τινα παρέχει θετικὴν οὔτε ἐξήγησιν σπουδαίαν. Ἀπαύστως δὲ διώκουσα τὴν οὐσίαν ἀπὸ τῆς κατωτάτης μέχρι τῆς ὑψίστης τῶν ὄντων βαθμίδος, ἀπὸ τῆς ὕλης μέχρι τοῦ Θεοῦ, μόνον φαντάσματα αὐτῆς κατορθώνει να συλλάβῃ.

Ἡ ἀνωτέρω ριζικὴ ἀναίρεσις τοῦ πλατωνισμοῦ εἶναι ἀξία προσοχῆς πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐκήρυξεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαράδεκτον πᾶσαν αὐθαίρετον ὑπόθεσιν καὶ πᾶσαν σύζευξιν τοῦ λόγου μετὰ τῆς ποιητικῆς φαντασίας, καὶ πρῶτος ἐπεχείρησε να στηρίξῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν ἀμιγῆ ἐπιστήμην. Τὸ δὲ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ βάσει φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα δύναται να συνοπισθῆ ὡς ἐξῆς: Σκοπὸς πάσης ἐπιστήμης εἶναι ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων τῶν ὅσα ὑπόκεινται εἰς τὴν πείραν. Αὕτη μὲν παρέχει ἡμῖν τὸ γεγονός, ἐκείνη δὲ ζητεῖ τὸ αἶτιον καὶ τὸ διατί πρῶτον (Μ. τὰ φυσ. Α', 3). Προστίθεται δὲ τὸ πρῶτον, διότι τὸ ἔργον τοῦ ἐπιστήμονος δὲν εἶναι ν' ἀσχολῆται περὶ πάντα τὰ αἶτια, ἀλλὰ μόνον τὰ γενικά. Οὕτω λ. χ. τὸ να γνωρίζῃ τις ὅτι φάρμακόν τι ἐθεράπευσε τὸν Σωκράτη, τὸν Καλλίαν ἢ ἄλλον πάσχοντα ἐκ τινος νόσου, τοῦτο εἶναι ἐμπειρία, ἐπιστημονικὸν δὲ μόνον ὅτι τὸ φάρμακον τοῦτο θεραπεύει πάντας λ. χ. τοὺς πυρέσσοντας ἢ τοὺς φλεγματώδεις. (Αὐτόθ.). Τὰ αἶτια ὅμως ταῦτα δὲν δυνάμεθα να θεωρήσωμεν ὡς ἀποτελοῦντα ἀτελεύτητον σει-

ράν, διὰ τὸν λόγον ὅτι: «εἰ ἄπειρα ἦσαν πλήθει τὰ εἶδη τῶν αἰτίων οὐκ ἂν ἦν οὐδ' οὕτω τὸ γινώσκειν» (Μ. τὰ φυσ. Β', 2). Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ θεωρηθῶσι τινὰ τούτων ὡς πρῶτα αἷτια καὶ νὰ ὁρισθῶσι ταῦτα οὐχὶ αὐθαιρέτως, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς παρατηρήσεως τῶν ὄντων. Ταῦτα ἐξεταζόμενα καθ' ἑαυτὰ παρίστανται ἡμῖν ὡς σύνθετα ἐξ ὕλης, ὡς κάτοχα ὁρισμένης μορφῆς, ὡς κινούμενα καὶ ὡς τείνοντα πρὸς τι τέλος. Εἰς τέσσαρα δύνανται ἐκ τούτου νὰ περιορισθῶσι καὶ τὰ αἷτια: «Μίαν μὲν αἷτιαν φημὲν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἷτιαν ταύτη, τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τ' ἀγαθόν.» (Μ. τὰ φυσ. Α', 3). Τὰ αἷτια ταῦτα εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῶν ὄντων, μόνον λογικῶς οὐχὶ δὲ καὶ οὐσιαστικῶς δυνάμενα νὰ διακριθῶσιν. Εἰς τοῦτο δὲ πρὸ πάντων ἔγκειται ἡ μεταξὺ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ τῆς Ἀκαδημίας ριζικὴ διαφορά. Ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐθεώρει ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχούσας τὰς ἰδέας, ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὰς ὑπ' αὐτοῦ καλουμένας αἷτίας ὡς ἀπλᾶς ἀφαιρέσεις, ἀρνούμενος ἀπολύτως ὅτι δύναται νὰ ἔχη ὕπαρξιν πραγματικὴν «ὄτιοῦν τῶν λεγομένων καθόλου». Πρῶτον τῷ ὄντι οὐσίας τινὸς γνῶρισμα εἶναι τὸ νὰ διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης, ἐνῶ τὸ καθόλου εἶναι τὸ κοινὸν εἰς πλείονα ὄντα. Τίνος λοιπὸν οὐσία δύναται νὰ ὑποτεθῆ τὸ καθόλου, ἀφοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπολάβωμεν τοῦτο ὡς οὐσίαν ἀπάντων, ἂν δὲ ὑποληφθῆ ὡς οὐσία ἑνός, τότε πρέπει νὰ ταυτισθῶσι μετὰ τούτου καὶ τὰ λοιπά, ἀφοῦ πάντα «ὄν μία οὐσία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἓν, καὶ ταῦτα ἓν». (Μ. τὰ φυσ. Ζ', 13). Οὕτω, ἐνῶ ὁ Πλάτων ἀπέδιδεν ὕπαρξιν πραγματικὴν εἰς μόνον τὸ καθόλου, ὁ Ἀριστοτέλης μόνον τὴν ἀτομικὴν ὕπαρξιν θεωρεῖ ὡς δυνατὴν. Πᾶν τὸ ὑπάρχον ἀπὸ τοῦ εὐτελεστάτου μέχρι τοῦ τελειοτάτου ὄντος, ἀπὸ τοῦ λίθου καὶ τοῦ φυτοῦ μέχρι τοῦ Θεοῦ ἀδύνατον εἶναι ἄλλως ἢ ὡς ἄτομον νὰ ὑπάρχη, ὁ δὲ ἀναζητῶν τὴν οὐσίαν οὐχὶ εἰς τὸ καθ' ἑκάστον ἀλλ' εἰς τὸ καθόλου, δὲν εἶναι ἐπιστήμων ἀλλὰ διώκτης φαντασμάτων.

Ἀλλὰ πρέπει ἄρα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀποφάνσεων νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐθεώρει πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης τὸ αἰσθητὸν ἄτομον ὡς τύπον τῆς οὐσίας; Τὸ ζήτημα παρίσταται κάπως περίπλοκον, καθ' ὅσον, ἂν διδάσκη ὁ Ἀριστο-

τέλης ὅτι παρὰ μόνῳ τῷ ἀτόμῳ πρέπει νὰ ζητῆται ἡ οὐσία, οὐδόλως φαίνεται θεωρῶν τοῦτο καὶ ὡς συνιστῶν αὐτήν. Τὸ ἀτομον τῷ ὄντι ἀναλύει εἰς ὕλην καὶ εἰς εἶδος. Καὶ περὶ μὲν τῆς ὕλης παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ἤδη ἐκτεθεῖσαν θεωρίαν τῶν νεοπλατωνικῶν (Βλ. ἄρθρ. Ἐλεξανδρινὴ Σχολή), τῶν παραλαβόντων ταύτην ἀμετάβλητον παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, περιοριζόμεθα νὰ ἐνθυμίσωμεν ὅτι αὕτη εἶναι τὸ ἀπειρον, ἤτοι τὸ ἀόριστον καὶ κοινὸν εἰς πάντα τὰ αἰσθητά, καὶ κυριώτατον αὐτῆς γνώρισμα ἡ ἐπιδεκτικότης νὰ περιβληθῇ οἴανδήποτε μορφήν, καὶ ἐπομένως ἡ στέρωσις πάσης μορφῆς. Τοιαύτης οὔσης τῆς ὕλης, μόνον τὸ εἶδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πάροχον οὐσίας πραγματικῆς, ἤτοι διακρινομένης ἀπὸ τῶν ἄλλων καὶ ἐκ τούτου ὡς ἀρχή. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶναι ὅτι τὸ εἶδος προσπίπτει ἡμῖν πάντοτε ἀχώριστον ἀπὸ τῆς ὕλης, τῆς ἀποτελούσης ἀπαραίτητον ὄρον τῆς ἐμφανείας αὐτοῦ, καὶ οὔτε ἀνειδέου ὕλης οὔτε εἶδους αὐλοῦ δυνάμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων ν' ἀντιληφθῶμεν. Οὐχ ἦττον δὲ ἀδιάσπαστα ζεύγη ἀποτελοῦσιν ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια, ἡ κίνησις καὶ τὸ τέλος, ἀφοῦ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν προὑπάρχοντα δυνάμει ὅσα ὑπάρχουσιν ἐνεργείᾳ, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν ἀνευκινήσεως τάσιν πρὸς οἷον δήποτε τέλος. Τοῦτο ὅμως συμβαίνει διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ περιβάλλουσα ἡμᾶς φύσις εἶναι ὁ κόσμος τοῦ γίνεσθαι καὶ οὐχὶ τὸ εἶναι, καὶ ἀδύνατον ἐκ τούτου νὰ εὑρεθῇ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὁ τύπος τοῦ τελείου ὄντος, ἤτοι τοῦ ἀμιγοῦς εἶδους καὶ τῆς καθαρᾶς ἐνεργείας, ἀφοῦ τὸ κινουῦν καὶ τὸ τέλος τούτων κεῖνται ἐκτὸς αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὸν τύπον τῆς τελείας ὑπάρξεως; Ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τῇ ὑψίστῃ αὐτῆς ἐκδηλώσει, τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸν λόγον ὅτι μόνον αὐταὶ περιέχουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸ ἴδιον τέλος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκλείπει ἡ κίνησις καὶ ἡ διάρκεια αὐτῶν εἶναι συνεχῆς ἀνευ παύλας ἢ διακοπῆς. Οὕτω ἀδύνατον μὲν εἶναι νὰ εἴπωμεν περὶ τινος ὅτι συγχρόνως «βαδίζει καὶ βεβάδικε, κινεῖται καὶ κεκίνηκε, ὑγιάζεται καὶ ὑγίασται, γίννεται καὶ γέγονε», ἀλλὰ κάλλιστα ζῆ καὶ ἔζηκε, νοεῖ καὶ νενόηκε· τὴν μὲν ἐνέργειαν λέγω τὴν δὲ κίνησιν (Μ. τὰ φυσ. Η', 7). Ὡς τοιαύτη ὅμως τελείως ἀμέτοχος δυνάμεως καὶ κινήσεως ἐνέργεια οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ θεωρηθῇ πλὴν τοῦ «νοοῦντος ἑαυτὸν νοῦ», διότι μόνον

αὕτη παρίσταται ὡς αὐτάρκης, ἔξαφανιζομένης ἐν αὐτῇ πάσης διακρίσεως μεταξύ νοοῦντος καὶ νοουμένου. Ἐν τῇ ἀντιλήψει τῷ ὄντι διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ αἰσθανόμενον ὑποκείμενον καὶ τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον, καίτοι ἐφαπτόμενα ἀλλήλων, ἀπομένουσι δύο χωριστὰ συγκεκριμένα ὄντα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀνθρωπίνῃ νοήσει ἀντικαθίσταται μὲν τὸ ὑλικὸν ἀντικείμενον δι' ἰνδάλματος αὐτοῦ αὐλοῦ, τοῦ ἐν «τῇ ψυχῇ εἶδους», ἀλλ' οὐδ' οὕτω ἐκλείπει ἡ κίνησις καὶ ἡ ἑτερότης οὐδ' εἶναι δυνατὸς ὁ ταυτισμὸς, ἐφ' ὅσον ἡ διάνοια δέχεται τὸ νόημα οἷον εἴξωθεν, ὡς ἡ αἴσθησις τὸν τύπον τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅταν «ταῦτὸν νοῦς καὶ νοητὸν ἐνεργεῖ δὲ ἔχων» (Μ. τὰ φυσ. ΙΑ', 7).

Τοιοῦτος ὅμως αὐτάρκης νοῦς δὲν εἶναι βεβαίως ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλ' ἀπλοῦν ἀνταύγασμα ἄλλου τινὸς τελειότερου, καθ' ἑαυτὸν δὲ ἀτελής, διαλείπων καὶ ὑποκείμενος εἰς τὸν κάματον καὶ τὸν ὕπνον. Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι πολὺ μᾶλλον ἢ νόησις ὑφίσταται «δύναμις τοῦ νοεῖν» καὶ ἐκ τούτου «εὐλογον ἐπίπονον εἶναι τὸ συνεχὲς τῆς νοήσεως» (Μ. τὰ φυσ. ΙΒ', 9). Πλὴν τούτου οὐ μόνον ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ καὶ ἡ διάνοια ἀσχολοῦνται περὶ ἄλλο τι ἐκτὸς αὐτῶν, καὶ μόνον ἐν παρέργῳ καὶ κατ' ἐξαίρεσιν περὶ ἑαυτῶν, τὸν ἀμιγῆ ὅμως νοῦν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν «μεταβαλλόμενον ἐπὶ τὸ χεῖρον» καὶ νοοῦντα ἄλλο τι πλὴν τοῦ τελειοτάτου καὶ τοῦ τιμιωτάτου, ἦτοι ἑαυτοῦ. «Αὐτὸν ἄρα νοεῖ ὁ νοῦς, εἵπερ ἔστι τὸ κράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις» (Μ. τὰ φυσ. ΙΒ', 8).

Τὸ τοιοῦτο εἶναι τὸ τέλειον ὄν, ὁ νοῦς ἢ Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁμώνυμος μὲν τοῦ πλατωνικοῦ Ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο πλὴν τοῦ ὀνόματος ἔχων πρὸς αὐτὸν κοινόν. Ἐνῶ τῷ ὄντι ὁ Θεὸς τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ἀόριστόν τι καὶ ἀφηρημένον καθόλου, ὁ τῆς μεταφυσικῆς παρίσταται ὡς ἄτομον ζῶν καὶ ἐνεργοῦν. Ἀλλὰ καὶ οὕτω πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἀκίνητος, ἀφοῦ ἡ κίνησις εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μετάβασις ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα ὄν, ἦτοι ἀπὸ τῆς ἀτελείας εἰς τὴν τελειότητα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀδύνατος παρὰ τῷ τελείῳ ὄντι. Ἀλλὰ πῶς ἄρα κινεῖ ὁ νοῦς τὰ πάντα, ὁ ἴδιος ἀκινήτων; Ἐν τῇ λύσει τῆς ἀπορίας ταύτης διαλάμπει πρὸ πάντων τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ εἰρηστικότητα καὶ ἡ πρωτοτυπία. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ

ὡς ἐκ τούτου τὸ τέλος πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουσι πάντα τὰ ὄντα, τὰ ἐπιέμενα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ πόθος τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ὁ τὰ πάντα ἐλαύνων καὶ ἡ πρώτη τῆς κινήσεως αἰτία· ὁ Θεὸς ἀκίνητεῖ μὲν, ἀλλ' ἔλκει «ὡς ἐρώμενον» αὐτοῦ τὸ σύμπαν (Μ. τὰ φυσ. ΙΒ', 6). Ἡ κινητικὴ αὕτη δύναμις οὐδὲν ἄλλο εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ ἔλξις: «ἐκ τοιαύτης δὲ ἀρχῆς ἠρτῆται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις».

Τὴν φύσιν ὁμοῦ οὐδόλως ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρώτην τινὰ ὑλὴν, ἔχουσαν ὑπαρξιν μόνον δυνητικὴν, οὐδ' ὡς τι ἀσύστατον καὶ παμμιγὲς χάος, δεόμενον τῆς χειρὸς δημιουργοῦ, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν ἔμψυχον καὶ κάτοχον εἶδους. Πῶς τῷ ὄντι ἡ δύνατο νὰ ὑποληφθῆ ἐπιεμένη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τείνουσα ἀπαύστως πρὸς τοῦτο, ἂν δὲν συνυπετίθετο ἔμψυχος καὶ αὐτοκίνητος; Παράδοξον ἀληθῶς φαίνεται, ἀλλὰ προκύπτει ἐν τούτοις ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς ὅλης διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι οὗτος ἐχώρισε τὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐδόλως αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην ν' ἀνατρέξῃ εἰς τοῦτον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ θεωρῶν πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ὡς προϊόντα δημιουργικῆς δυνάμεως ἐνούσης αὐτῇ τῇ φύσει. Ἀνεπίδεκτος ἐξηγήσεως διὰ μόνης ταύτης ἦτο κατ' αὐτόν, οὐχὶ ἡ ὑπαρξις τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μόνη ἡ ἐν αὐτῷ τάξις καὶ ἔφεσις ἀγαθοῦ, ἐξ ἧς ἤχθη εἰς τὴν ὑπέροβασιν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας, ἦτοι τὴν ὑπόθεσιν ὑπερτάτου νοῦ. Ὁ νοῦς οὗτος, ὡς ἤδη εἶπομεν, κινεῖ ἢ μᾶλλον ἔλκει πρὸς ἑαυτὸν τὰ πάντα, ἀπὸ τῶν οὐρανίων σωμάτων μέχρι τοῦ εὐτελεστάτου τῶν ἐπιγείων. Τὸ ἀριστοτέλειον σύμπαν ἐμφανίζεται οὕτω ὡς μεγαλοπρεπῆς τις κλίμαξ, βάσιν ἔχουσα τὴν ὑλὴν καὶ τὴν νόησιν κορυφήν. Μεταξὺ τούτων ἐξελίσσεται ἡ φύσις, ἦτοι τὸ ἄπειρον σμῆνος τῶν ὄντων ἀνερχομένων βραδέως καὶ ἐπιπόνως πάσας τῆς κλίμακος τὰς βαθμίδας, ἀπὸ τοῦ ἀμόρφου ὄγκου μέχρι τοῦ ὑπερτάτου νοῦ.

Τοιαύτη εἶναι τοῦ Σταγειρίτου ἡ διδασκαλία, θαυμαστὴ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἀδιάσπαστον συνοχὴν τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον. Οὐδὲ δίκαιον φαίνεται νὰ θεωρηθῆ ἡ μέθοδος αὐτοῦ ὡς καθαρῶς ἐμπειρικὴ, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ὡς διηνεκῆς συνδυασμὸς τοῦ λόγου μετὰ τῆς πείρας, ἅτινα ἐθεώρει ἀχώριστα καὶ ἐξ ἴσου χρήσιμα τῷ φιλοσοφοῦντι. Ἐνῶ δὲ κατὰ τὸν Πλάτωνα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ὁ

αἰσθητὸς κόσμος ἢ ἔλεεινή τις παρωδία τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, τοῦ μόνου ἀξίου μελέτης, ὁ Ἀριστοτέλης ἀπ' ἐναντίας ἐθεώρει τὴν φύσιν ὡς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, τὸν δὲ λόγον δικαιούμενον νὰ ἀρθῇ εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ μόνον μετὰ τὴν τελείαν ἐξάντλησιν τῶν ὅσα δύναται ἢ πείρα νὰ διδάξῃ. Εἰς τὴν τοιαύτην ριζικὴν ἀντίθεσιν γνώμης περὶ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τῆς φιλοσοφίας πρέπει ν' ἀποδοθῇ τῶν πλατωνικῶν ἢ ἀνικανότης πρὸς ἐξήγησιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἄλλως ἢ δι' εἰκασιῶν αὐθαιρέτων καὶ ἐνίοτε ἀλλοκότων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπ' ἐναντίας παρέχει ἡμῖν ἐξήγησιν ἐπαρκῆ τῶν πάντων διὰ μόνης τῆς θεωρίας αὐτοῦ τῶν τεσσάρων πρώτων αἰτίων, ἄνευ προσφυγῆς εἰς αὐθαίρετον ὑπόθεσιν καμμίαν. Πρῶτος οὗτος κατώρθωσε νὰ ὀρίσῃ τί εἶναι ὕλη, κίνησις, ζωὴ, δύναμις, ἐνέργεια καὶ νοῦς καὶ νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ πᾶσαν ἐπιστήμην, τὴν μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀνατομίαν, τὴν φυσιολογίαν, τὴν βοτανικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν ρητορικὴν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὰ μετὰ τὰ φυσικά. Ὁ ἀναγινώσκων τὰς ἀξιοθαυμάστους αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων πραγματείας καὶ ἐνθυμούμενος ὅτι ἡ προαριστοτελικὴ ἐπιστήμη περιορίζετο εἰς τὸν τυφλὸν ἐμπειρισμὸν τῶν Ἰώνων, τὰ πυθαγορικὰ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἀριθμῶν ὄνειρα καὶ τὰς ἐν τῷ *Τιμαίῳ* φανταστικὰς ὑποθέσεις ἄγεται νὰ θεωρήσῃ οὐχὶ ὡς τελειωτὴν, ἀλλ' ὡς αὐτόχρομα δημιουργὸν πάσης ἐπιστήμης τὸν Ἀριστοτέλη, δικαιολογῶν τὴν περιφρόνησιν αὐτοῦ πρὸς τῶν προκατόχων τοῦ τὴν κενολογίαν. Τὸ δὲ πάντων ἐκπληκτικώτατον εἶναι ἡ ἀπλότης τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ μεθόδου. Ἡ θεωρία τῷ ὄντι τῶν τεσσάρων ἀρχῶν δύναται κατ' οὐσίαν νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν δυάδα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Αὕτη μόνη ἤρκεσε πρὸς ἐξήγησιν τοῦ σύμπαντος ὡς συστήματος δυνάμεων ἀναπτυσσομένων μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τῆς νοήσεως. Οὐδ' εἶναι ἡ δυὰς αὕτη αὐθαίρετον λογικὸν δημιούργημα, ἀλλὰ προῖον τῆς μελέτης τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν πείραν. Ἀπόσιτος εἰς ταύτην ἀπομένει μόνη καθαρὰ ἐνέργεια ἢ «νόησις τῆς νοήσεως», ὁ Θεὸς δηλ. τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐδ' οὗτος ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τεθεὶς ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ὡς τὸ ἄκρον ἄνθος τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου.

Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀδιασπάστῳ ἐνώσει τῆς πείρας μετὰ

τοῦ λόγου ἔγκειται τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἢ πρω-
 τοτυπία καὶ ἢ μοναδικὴ ἐνότης καὶ συνοχή, ἀλλὰ καὶ τὸ
 πέρα τινῶν ὁρίων ἀνεπαρκὲς αὐτῆς. Πρῶτος τῷ ὄντι ἐπιχει-
 ρήσας ὁ Ἄριστοτέλης νὰ στηρίξη πᾶσαν ἐπιστήμην ἐπὶ
 τῆς ἐλλόγου πείρας, τοσαῦτα παρὰ ταύτης ἐδιδάχθη, ὥστε
 φαίνεται ὑπολαβῶν αὐτὴν ἀρκοῦσαν πρὸς ἐξήγησιν καὶ τῆς
 ἀρχῆς τῶν ὄντων. Κατὰ τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πιστεύσωμεν
 ὅτι ὑπερέτιμωσε τὴν δύναμιν τοῦ ἐργαλείου, κατορθώσας μὲν
 νὰ ἐξακριβώσῃ δι' αὐτοῦ τί εἶναι ἡ κίνησις, ἡ ἔκτασις, τὸ εἶδος,
 ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς, οὐχὶ ὅμως καὶ ν' ἀνεύρη ἐξήγησιν τῆς
 ἀρχῆς τούτων ἱκανοποιούσαν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λόγου.
 Ἄνεπαρκὴς πρὸ πάντων ἀποδεικνύεται ἡ διδασκαλία του
 περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὅριζων τῷ ὄντι τὴν ὕλην ὡς τι
 μὴ ὄν δεκτικὸν τοῦ εἶναι οὐδόλως ἐξηγεῖ πόθεν ἡ δεκτικό-
 τῆς αὕτη. Οὐ μόνον δὲ τὴν ὕλικὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν
 φύσιν ὀλόκληρον παριστᾷ ὡς τι αὐθύπαρκτον, αὐτόζωον καὶ
 κοινωνοῦν πρὸς τὸν ὑπέριστατον νοῦν διὰ μόνου τοῦ ἀγαθοῦ.
 Ὁ ἀριστοτελικὸς οὗτος νοῦς, ὁ μεμονωμένος, ὁ ἀκίνητος,
 ὁ ἀγνοῶν τὴν ὑπαρξιν τοῦ κόσμου καὶ περιάγων αὐτὸν ἐν
 τάξει διὰ μόνης τῆς ἔλξεως τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι μὲν μεταφυσικὸν
 εὔρημα πρωτότυπον καὶ θαυμαστόν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν
 ἔχει τῶν προσόντων πρώτης ἀρχῆς, ἥτοι Θεοῦ ἀληθινοῦ,
 οὐ μόνον περιάγοντος, ἀλλὰ καὶ παράγοντος καὶ περιλαμβά-
 νοντος πάντα τὰ μετ' αὐτόν. Τοιοῦτος ὅμως Θεὸς ἀδύνατον
 εἶναι νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἐλλόγου πείρας, ἀλλὰ ἐκ μόνου
 τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἢ οὔτε
 φύσις, οὔτε ψυχὴ, οὔτε νόησις οὔσα, ἀλλὰ τι ἀνώτερον καὶ
 διάφορον τούτων, οὐδὲν δύναται νὰ ἔχη κοινὸν πρὸς τὰ ἐν-
 νοήματα τῆς ἐμπειρίας ἢ τὰ πορίσματα τῆς ἐπαγωγῆς, ἀλ-
 λά πρέπει νὰ τεθῆ ἐκ τῶν προτέρων, κατὰ τὰς ὑπαγορεύ-
 σεις μόνου τοῦ λόγου, ἀδυσμεύτου ἀπὸ πάσης προκαταλή-
 ψεως ἐμπειρικῆς. Τοῦ Ἄριστοτέλους ὅμως ἡ ἀντιπάθεια
 πρὸς πᾶσαν ὑπόθεσιν ἐκ τῶν προτέρων ἦτο τοσαύτη, ὥστε
 οὐδὲ θεολογῶν ἔστεργε νὰ λησμονήσῃ τὰ μαθήματα τῆς
 πείρας· ἐκ δὲ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν μόνῳ τῷ ἀτόμῳ δύνανται
 ν' ἀνευρεθῶσι τὰ στοιχεῖα οὐσίας πραγματικῆς ἤχθη νὰ
 νοήσῃ καὶ Θεὸν ἀτομικόν, εἰς τὸν ὅποιον ἀνέθεσε τὰ καθή-
 κοντα εὐταξίου καὶ προέδρου σύμπαντος αυτοκινήτου. Ἀφοῦ
 δὲ τὰ πάντα ἐξήγησε διὰ μόνων τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως,

οὐδὲν ἄλλο εὔρε νὰ προτείνῃ ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ πειστικώτερον τοῦ ὁμηρικοῦ στίχου:

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ· εἰς κοίρανος ἔστω...

Ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ μοναδικοῦ τούτου ἐπιχειρήματος, ἀναγκάζεται τις νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Πλάτων, ὁ ἀναμφισβητήτως ὑποδεέστερος περὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν πείραν, ὁ Πλάτων ὁ ἰδεολόγος, ὁ ἀνεπιστήμων καὶ ὄνειροπλόκος ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸν Ἀριστοτέλη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τοῦ θείου καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς τῶ ὄντι τῆς διαλεκτικῆς, ἡ ὑπερτάτη καὶ γενέτειρα πάσης ἄλλης ἰδέα, ἡ περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ σύνολον πάντων τῶν νοητῶν, ἱκανοποιεῖ τὴν ἔμφυτον ἡμῖν δίψαν ἐνότητος πολὺ μᾶλλον τοῦ ἀκινήτου Νοῦ καὶ τοῦ αὐτοποιήτου κόσμου τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐδ' εἶναι κἄν εὐκόλον νὰ θεωρηθῇ ὁ νοῦς οὗτος ὡς ἀκριβῶς σύμφωνος πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς περιπατητικῆς διδασκαλίας. Ἀφοῦ τῶ ὄντι ἡ πείρα ἀποδεικνύει τὴν νόησιν ἀχώριστον πάντοτε ἀπὸ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς ἐν τῶ ὑποκειμένῳ, τί ἄλλο ἔπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποχωρίζων καὶ θεοποιῶν αὐτήν, ἢ νὰ μεταποιήσῃ εἰς οὐσίαν ἀπλῆν ἀφαίρεσιν, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ Πλάτων, ὃν τόσον πικρῶς μέμφεται ὡς αὐθαιρέτως ὄντολογοῦντα; Καὶ οὕτω ὅμως ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν παύει παρὰ μόνον εἰς τὸ ὄριον, ὅπου δύναται νὰ θεωρηθῇ λήγουσα καὶ ἡ θετικὴ ἐπιστήμη. Διὰ τοὺς πιστεύοντας ὅτι τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ φιλοσοφία ἀπομένει τῶ Ἀριστοτέλει ἀναφαίρετος ὁ τίτλος τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ θεολογία αὐτοῦ πλημμελής, ἐνῶ οἱ νομίζοντες ὅτι τὸ ἔργον τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀρχεται ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ σημείου, πέρα τοῦ ὁποίου ἀδύνατον εἶναι νὰ συμβαδίσῃ ἡ ἐπιστήμη μετὰ τῆς ἐμπειρίας, καὶ κύριον αὐτοῦ μέλημα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς πρώτης ἀρχῆς, δικαιοῦνται νὰ προτιμήσωσι τοῦ ἀσφαλοῦς ἀριστοτελικοῦ βήματος τὸ πτερύγισμα τοῦ Πλάτωνος, τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Φίχτε καὶ τοῦ Ἐγέλου. Καὶ πάλιν ὅμως ἀπομένει ἀμείωτος ἡ δόξα τοῦ Σταγειρίτου ὡς τοῦ μεγίστου τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς εἰσφορᾶς αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην ἐντύπωσις δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τοῦ ἐπισκοποῦντος αἰγυπτιακὴν πυραμίδα, ἂν τὸ ἐκ τοῦ ὄγκου αὐτῆς θάμβος ἠΰξανε ἀνυπολόγιστως.

ἢ εἶδησις, ὅτι τὸ χειροποίητον τοῦτο ὄρο; εἶναι ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ ἀποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ πάσης σαφοῦς καὶ ρητῆς ἀποφάνσεως περὶ τινῶν ἐπικαίρων φιλοσοφικῶν καὶ ἰδίως ψυχολογικῶν ζητημάτων παρέσχεν εἰς τοὺς ἀμέσους αὐτοῦ διαδόχους τὴν ἐλευθερίαν νὰ λύσωσι ταῦτα κατὰ τρόπον μὴ ἀντιμαχόμενον μὲν ἀναφανδὸν εἰς τὸ γράμμα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀκριβῶς σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας. Ἐκ ταύτης τῷ ὄντι φαίνεται ταχέως ἐκλείψαν πᾶν τὸ τεῖνον εἰς ἀνύψωσιν τῆς φιλοσοφίας ὑπερῶν τοῦ τυφλοῦ ἐμπειρισμοῦ. Οὕτω ὁ μὲν Θεόφραστος δὲν διστάζει νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν λειτουργίαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν κίνησιν, ὁ δὲ Δικαίνοχος καὶ ὁ Ἀριστόξενος νὰ παραστήσωσι τὴν ψυχὴν ὡς τελείως ἐκ τοῦ σώματος ἐξαρτωμένην, ἐνῶ ὁ Στράβων ὁ Λαμψακηνὸς θεωρεῖ περιττεύουσαν τὴν ὑπόθεσιν ἁρμοστοῦ ὑπερκοσμίου. Ἡ ἀπόκλισις αὕτη τῆς αἰρέσεως πρὸς τὸν ἄκρατον ἐμπειρισμὸν φαίνεται παραταθεῖσα μέχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, ἀφοῦ καὶ ὁ πολὺ τῶν ἄλλων ἀκριβέστερος οὗτος ἐρμηνεὺς τῶν λόγων τοῦ διδασκάλου παρερμηνεύει τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ ψυχῆς, μὴ στέργων νὰ θεωρήσῃ ταύτην ὡς δεκτικὴν αὐθυπαρξίας, ἀλλ' ὡς ἀπλὴν ἀφαίρεσιν, ἅμα χωρισθῆ ἀπὸ τοῦ σαρκίου. Τὴν τελείαν εἰς τὸν ὑλισμὸν κατακύλισιν τῆς περιπατητικῆς διδασκαλίας φαίνονται ἀναστείλαντες οἱ νεοπλατωνικοί, οἱ κυρίως μὲν πλατωνίζοντες, πολλὰ ὅμως καὶ παρὰ τῶν ἀριστοτελικῶν παραλαβόντες καὶ μετασκευάσαντες ἐπὶ τὸ πνευματικώτερον, ὅπως τὰ συνυφάνωσι μετὰ τῶν πλατωνικῶν. Ὁ Πρόκλος μάλιστα τοσαῦτα παρὰ τῶν περιπατητικῶν ἐδανείσθη, ὥστε ἐπωνομάσθη παρὰ τῶν νεωτέρων Ἀριστοτέλης τοῦ νεοπλατωνισμοῦ.

Ἐκ δὲ τῶν φυλῶν, αἵτινες πρωτηγωνίστησαν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ μετὰ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, πρώτη ἢ Ἀραβικὴ φαίνεται καλλιεργήσασα τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἐνῶ οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ὑφίσταντο βραδεῖαν καὶ κοπιώδη ἀναζύμωσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ Ἀραβες κατώρθουν νὰ οἰκειοποιηθῶσι ταχέως καὶ ἀπόνως τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ποίησις, αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι καὶ ἡ φιλοσοφία ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῖς διὰ μιᾶς ὡς ἐκ θαύματος ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκβαρβαρώσεως. Πάντα ὁμῶς τὰ στοιχεῖα τοῦ πρωίμου καὶ κάπως ἐπιπολαίου τούτου πολιτισμοῦ ἦσαν ξένα καὶ ἄσχετα πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς. Τοιαύτη πρὸ πάντων ἦτο ἡ λεγομένη ἀραβικὴ φιλοσοφία, ἡ βλαστήσασα αἴφνης ὡς φυτὸν ἄνευ ρίζης ἐκ τοῦ στελέχους τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Οἱ Ἀραβες φιλόσοφοι διεδέχοντο ἀλλήλους οὐδὲν προσθέτοντες ἴδιον εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ καὶ παραλαμβάνοντες παρὰ τῶν προκατόχων, ἀλλ' ἐξακολουθοῦντες ν' ἀντλῶσιν ἀπ' εὐθείας πᾶσαν μάθησιν ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Σταγειρίτου. Παρ' αὐτοῖς Ἀριστοτέλης καὶ φιλοσοφία εἶχον καταντήσει νὰ θεωρῶνται ὡς τὰ ἀκριβέστατα τῶν συνωνύμων· οὐδὲ πιστεύομεν ὅτι δύναται νὰ εὔρεθῇ ἄλλο ἐγκώμιον τοῦ φιλοσόφου, δυνάμενον νὰ ὑπομείνῃ τὴν σύγκρισιν πρὸς ὅσα λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Ἀβερρόης ἐν τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως τῶν Φυσικῶν ὡς ἑξῆς: «Συγγραφεὺς τοῦ ἀνα χειρας βιβλίου εἶναι ὁ πολὺς Ἀριστοτέλης, υἱὸς τοῦ Νικομάχου, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς δημιουργὸν ἅμα καὶ τελειωτὴν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τε λογικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὔτε ἐγράφη πρὸ αὐτοῦ σπουδαῖόν τι περὶ τούτων, οὔτε κατώρθωσαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ εἰς διάστημα δεκαπέντε αἰώνων νὰ προσθέσωσι τὸ ἐλάχιστον ἄξιον λόγου εἰς ὅσα εἶπε». Τὸ μέγεθος ἐν τούτοις τοῦ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη θαυμασμοῦ δὲν ἐκώλυε τοὺς Ἀραβας νὰ δυσχεραίνωσιν ἐπὶ τῷ ἐπικρατοῦντι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ δυνασμῶ. Πῶς τῷ ὄντι νὰ ννηθῇ Θεὸς οὐδὲν ἔχων κοινὸν πρὸς τὴν δημιουργίαν καὶ πῶς νὰ συνδεθῇ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ παριστάμενον ὡς ἕξωθεν ἐπιφοιτῶν καὶ ὅλως ξένον αὐτῆς λογικόν; Ἡ λύσις τῶν ἀποριῶν τούτων φαίνεται ἀπασχολήσασα τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἀράβων. Καὶ ὁ μὲν Μαϊμονίδης ἐθεώρησε πρέπον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ

Ἀριστοτέλους εἰς μόνα τὰ φυσικά, ὁ δὲ Ἀβου-Βέκρ καὶ ὁ Ἀβερρόης νὰ συγγράψωσι ὀγκώδεις πραγματείας «περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἀρχῶν». Ὁ τοιοῦτος ὁμῶς ἐνισμὸς ἀπέβαινε δυσχερέστατος ἄνευ ἐξολισθήσεως εἰς θεωρήματα πανθεϊστικά. Τοιαῦτα ἀνευρίσκει τις ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Ἀράβων πολλά· οὐδὲ ταῦτα ὅμως πρωτότυπα, ἀλλὰ προελθόντα προφανῶς ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῖς ἀλεξανδρινῶν σχολιασιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἰδίως τοῦ Πορφυρίου, τοῦ Ἑρμείου καὶ τοῦ Σιμπλικίου, καὶ τῆς ἀραβικῆς μεταφράσεως τῆς *Ἀποκρύφου Θεολογίας* καὶ τῆς πραγματείας *Περὶ τῶν αἰτίων*. Τὸ πρῶτον τούτων, οὗ τὸ ἤδη ἀπολεσθὲν ἑλληνικὸν κείμενον ἐσώζετο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ τοῦ Ἀκκινάτου, ἀπεδόθη μὲν εἰς αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλ' εἶναι προφανῶς προῖον πολὺ μεταγενεστέρως ἀλεξανδρινῆς σοφίας, τὸ δὲ *Περὶ αἰτίων* ἀπλοῦν ἐράνισμα ἐκ τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου, ἀμφοτέρωτα δηλ. ἀκραιφνῶς νεοπλατωνικά καὶ ἱκανὰ νὰ ἐξηγήσωσι τὰ ἐν τῇ ἀραβικῇ σοφίᾳ ἵχνη πανθεϊσμοῦ.

Εἰς δὲ τὴν Δύσιν φαίνονται μεταδοθέντα ἐν ἀρχῇ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ μεταφράσεων ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ, πρῶτος δὲ ὁ Ἀλβέρτος ὁ ἐπικληθεὶς Μέγας ἐπεχείρησε μεσοῦντος τοῦ ιγ' μ. Χ. αἰῶνος νὰ συνδυάσῃ τὸν ἀριστοτελισμὸν μετὰ τῆς ἐπικληθείσης Σχολαστικῆς, ἥτοι τῆς διδασκομένης ἐν ταῖς μεσαιωνικαῖς σχολαῖς τῆς Ἑσπερίας φιλοσοφίας. Ταύτης ὅμως τὰ ἴδια διδάγματα ἦσαν τοσοῦτον πενιχρά, ὥστε ὁ δῆθεν συμβιβασμὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ παραδοχὴ τῆς ὅλης ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἐρμηνευομένης, ἐνίοτε δὲ καὶ παρερμηνευομένης, κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου θεολογίας. Πολὺ τοῦ Ἀλβέρτου ἀκριβέστερος ἀριστοτελικὸς ἀπεδείχθη ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως Ἀγ. Θωμᾶς ὁ Ἀκκινάτης· τὰ δὲ μόνα περὶ τὰ ὅποια ἔπρεπεν ἐκ θεολογικῆς ἀνάγκης νὰ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἦσαν τὰ περὶ ψυχῆς, ἣν θεωρεῖ μὲν ὁ Θωμᾶς ὡς ἐντελέχειαν τοῦ σώματος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς αὐθύπαρκτον καὶ ἀθάνατον οὐσίαν, καὶ περὶ Θεοῦ, ὃν ὁρίζει ἀριστοτελικῶς ὡς «νόησιν τῆς νοήσεως», ἀλλὰ καὶ δὲν θεωρεῖ ἀναξίαν αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν περὶ τῶν ἐγκοσμίων. Ἐφ' αὐτὸν τῶν ἀνωτέρω δύο Δομινικανῶν ἀριστοτελικῶν ἀνέδειξε τὸ ἀντίζηλον τάγμα τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου τὸν πο-

λὸν Ρογῆρον Βάκωνα καὶ τὸν Δουνσκότον. Ἐκ τούτων ὁ μὲν κατέλιπε σχόλια τῶν *Φυσικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει ἀξίων λόγου πρωτοτύπων πειραμάτων, ὁ δέ, μετὰ μακρὰν μελέτην τῶν περὶ *Ψυχῆς*, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀθανασία αὐτῆς εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀποδείξεως ἐπιστημονικῆς. Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνεφύη ἡ ἐπὶ δύο ὅλους αἰῶνας διαιρέσασα τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς θεολόγους τῆς Δύσεως εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα πολύκροτος ἀλλ' οὐδόλως πρωτότυπος ἔρις μεταξὺ τῶν ἐπικληθέντων *νομιναλιστῶν* καὶ τῶν *ρεαλιστῶν*. Εἴπομεν δὲ οὐδόλως πρωτότυπος, διότι τὸ ζήτημα, περιοριζόμενον κατ' οὐσίαν εἰς τὸ ἂν πρόπη νὰ θεωρῶνται τὰ καθόλου (*universalia*) ὡς ὄντα πραγματικὰ κατὰ τοὺς *ρεαλιστάς*, ἢ ὡς ἀπλαῖ ἀφαιρέσεις κατὰ τοὺς *νομιναλιστάς*, ἦτο αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ πρὸ δεκαπέντε αἰῶνων χωρίσαν τὸ Λύκειον ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας, ὡς ἐξετέθη ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος ἄρθρου. Κατὰ τὸν ἱβ' ὄμως αἰῶνα οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν θερμοτάτων ὀπαδῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο δυνατὴ ἡ παραδοχὴ τῆς γνώμης αὐτοῦ περὶ τῆς τελείας ἀνυπαρξίας τῶν καθόλου, ἔνεκα τοῦ ἐξ ἀρχῆς συνδυασμοῦ τοῦ φιλοσοφικοῦ ζητήματος μετὰ τῆς θεολογίας. Ὁ πρῶτος τῶν ὄντι ὑποκινητῆς αὐτοῦ Ροσχελῖνος, ἐφαρμόσας τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν εἰς τὴν Ἀγ. Τριάδα, ἤχηθη νὰ δογματίσῃ ὅτι, ἀφοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι τὰ καθόλου ἢ λέξεις δηλωτικαὶ ἀφαιρέσεων, πρέπει καὶ ὁ Λόγος ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Ἀγ. Πνεῦμα νὰ θεωρηθῶσιν οὐχὶ ὡς πρόσωπα, ἀλλ' ὡς ἀπλαῖ κατηγορήματα τοῦ Πατρός, αὐτοῦ τούτου κατελθόντος ἐξ Οὐρανῶν καὶ ἀποθανόντος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Τὸ τοιοῦτον συμπέρασμα ἔσπευσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, νὰ καταδικάσῃ ἡ Ἐκκλησία ὡς βλάσφημον καὶ αἵρετικόν· ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο ἐξ ἴσου εὐκολον νὰ συγκαταδικασθῇ καὶ τὸ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς τότε παντοκράτορος ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἀκμάζουσα, μέχρις οὗ ὁ Ἀγ. Θωμᾶς εὔρε μέσσην τινὰ λύσιν, δι' ἧς κατώρθωσεν, ἀπονέμων ὑπαρξιν πνευματικὴν εἰς τὰ καθόλου, νὰ συμβιβάσῃ, τοῦλάχιστον κατ' ἐπίφασιν, τὴν ὀρθοδοξίαν μετὰ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ.

Κατὰ δὲ τὴν ἐπομένην περίοδον, τὴν ἐπικληθεῖσαν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Δύσιν παρὰ βυζαντινῶν προσφύγων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ

ἐν ἀρχῇ ἄκρατος τούτων θαυμασμός ἐμείωσαν κατὰ πολὺ τὸ κῦρος τοῦ Ἀριστοτέλους. Περιπατητικοὶ ἄξιοι μνείας μνημονεύονται κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ὁ Ἀχιλλίνης, ὁ Πομπανάκιος καὶ ὁ Κισαλπῖνος. Οὐδ' οὗτοι ὅμως παραδέχονται ἀνεπιφυλάκτως πάντα τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, μεμφόμενοι μάλιστα αὐτὸν ὡς μὴ ἀποφάνθεντα ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἐτι μεγαλειτέρα ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἐπομένους δύο αἰῶνας ἡ κατάπτωσις τοῦ ἀριστοτελισμοῦ τοῦ παλαίοντος ἤδη, οὐχὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ κατὰ τοῦ κρατυνθέντος πόθου χειραφετήσεως τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἐλληνικῆς. Πιστοὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀπέμειναν μόνοι οἱ Ἰησουῖται, ἐξακολουθοῦντες νὰ μεταχειρίζονται τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐν τοῖς σχολείοις, καὶ ἀφοῦ ὁ Βάκων ἀντέταξε τὸ Νέον ὄργανον εἰς τὸ ἀριστοτελικόν, ἐνῶ ὁ Σπινόζας δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξη ὅτι «πρὸς τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη οὐδὲν θέλει νὰ ἔχη κοινόν», ὁ δὲ Μαλεβράγχιος ἀνύμνει τὸν Καρτέσιον ὡς «ἀπαλλάξαντα τοὺς συγχρόνους του ἀπὸ τῆς ὑποχρεώσεως ν' ἀνατρέχωσι πρὸς φωτισμὸν εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας Ἑλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνατολίτας». Κάπως δικαιότερος πρὸς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Λεϊβνίτιος, καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὁ Κάντ καὶ ὁ Βρούκερ ἐν τῇ *Κριτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Φιλοσοφίας*. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξετιμήθησαν καὶ πάλιν κατ' ἀξίαν. Ἄν οὐδεὶς σήμερον ἀριστοτελίζη δουλικῶς, ὅπως οἱ Ἀραβες καὶ οἱ καλόγηροι τῶν μέσων χρόνων, πάντες ἀφ' ἑτέρου μελετῶσιν, ἐξηγοῦσι, σχολιάζουσι καὶ θαυμάζουσι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἀρούμενοι ἐκ τούτων πλεῖστα χρήσιμα καὶ ἐνὶ στόματι ὀνομάζοντες μετὰ τοῦ Δάντου τὸν Σταγειρίτην: «Maestro di color sanno», ἤτοι «διδάσκαλον τῶν εἰδότην».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκ τῶν ἐκδ. τῶν ἀπάντων τοῦ Ἀριστοτέλους ἀξιοσύστατοι εἶναι πρὸ πάντων ἡ πρώτη ἄλδεις 4 τομ. φυλ. Ἐνετ. 1495, ἡ τοῦ Σίλβουρτζου Φραγκοφ. 1584, ἡ τοῦ Buhle 1791-1800 καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας ἡ φιλοπονηθεῖσα παρὰ τοῦ Βράνδου καὶ τοῦ Βεκκέρου 1831-37. Ἐκ τῶν ἀρχαιότερων σχολιαστῶν ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τὸν Πορφύριον, τὸν Ἀφροδισιέα, τὸν Ἀμμώνιον, τὸν Θεμιστιον, τὸν Σιμπλίκιον καὶ τὸν Ὀλυμπιόδωρον. (Τὰ εἰς τὸν Ἄρ. ὑπομνήματα ἐκδίδονται ὑπὸ τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας ἐν δυοὶ μεγάλαις συλλογαῖς, ὧν ἡ μὲν φέρει γενικὴν ἐπιγραφὴν *Commentaria in Aristotelem graeca*, ἡ δὲ *Supplementum Aristotelicum*). Προσοχῆς ἀξία θεωροῦνται καὶ τὰ λεγόμενα *Μεγάλα Σχόλια* τοῦ Ἀβεροῦ, ἐκδ. ἐν λατ. ἐκ τοῦ ἀραβ. μεταφρ. Ἐνετ. 1540, καὶ τὰ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, Λουγδούνῳ 1540. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων οὐδεὶς ἐτόλμησε ν' ἀποδυθῆ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀπάντων τοῦ Ἄρ., ἀλλὰ μόνον πραγματείας τινὸς αὐτοῦ. Ἐκ τῶν τοιούτων μονογραφιῶν, ὧν τὸ ἤδη δυσαρίθμητον ποσὸν αὐξάνει κατ' ἔτος ἀνὰ δεκάδας, ἀξίαι ἰδιαίτερας μνείας θεωροῦνται αἱ τοῦ Βράνδου, τοῦ Τρεδενλεβούργου, τοῦ Στάρ, τοῦ Πράντλ, καὶ τοῦ Βρεντάνου, καὶ παρὰ Γάλλοις τοῦ Φράγκ, τοῦ Ἰουλ. Σιμώνος, τοῦ Βαχερώ, τοῦ Κουζέν, τοῦ Δαμιρῶνος κτλ. Μεταφράσεις τῶν ἀπάντων τοῦ Ἄρ. ἐξεπόνθησαν λατινιστὶ ὁ Βησσαρίων, Ἐνετ. 1487 φυλ., ἀγγλιστὶ ὁ Τάυλορ, Λονδ. 1812, γερμανιστὶ σύλλογος ἑλληνιστῶν ἐν Στουτγάρδῃ καὶ γαλλιστὶ ὁ Βαρθελεμῆς Σαιντιλαῖρος, μετὰ πολλῶν καὶ πλειστάκις χρησίμων σχολίων. Βλ. καὶ τὴν Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Tenemann, Λειψία 1828, καὶ τὴν τῆς Ἑλλην. Φιλοσ. τοῦ Zeller εἰς τόμ. γ', ὡς καὶ τὰ ἀρθ. τοῦ Λεξ. Ἀνάλυσις, Κατηγορίαι, Ἠθικά, κτλ.

ΚΡΙΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ «ΕΡΕΥΝΑΝ»

Βιβλιοκρισία τῆς «Ἐφημερίδος» Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ της κ. Ν. Καραβία :

Ἡ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΖΩΗΝ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΣΙΓΟΝΗ

Ὁ κ. Κασιγόνης ἦτο ἕως τώρα ἐκδότης βιβλίων καὶ φυλλαδίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ ἐνδιαφέροντα, ἄλλα δὲ ὄχι μόνον ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ χορήσιμα καὶ ὀδηγητικά, ὅπως μερικὰ φυλλάδια τῆς «Ἐρεῦνης», μηνιαίου περιοδικοῦ ποῦ τελειώνει τώρα τὸ πρῶτόν του ἔτος. Καὶ πρὶν ν' ἀποκαλύψωμεν τὸν κ. Κασιγόνην ὡς συγγραφέα, ἃς προσθέσωμεν διὰ τὴν «Ἐρευνάν» του αὐτὴν ὅτι τὴν ἐχαρακτήρισε πάντοτε τάσις ἐξανθρωπιστική. Κάθε τῆς φυλλάδιον περιέχει καὶ μίαν μονογραφίαν χορήσιμον, ἐξυπηρετοῦσαν ἓνα εὐγενῆ σκοπὸν καὶ παρέχουσαν βοήθειαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς σήμερον.

Συνεχίζων τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τῆς «Ἐρεῦνης» του, ὁ κ. Κασιγόνης ἔγραψεν ὁ ἴδιος τὸ 11ον φυλλάδιον μὲ τὸν χαρμόσυνον τίτλον : «Ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν ζωὴν». Τὸ φυλλάδιον περιέχει μερικὰ ὑγιᾶ παραγγέλματα. Ἀλλὰ εἶναι περισσότερον, φανταζόμεθα, μία στυτυχογραφία. Δηλαδή ἀσυναίσθητως ὁ κ. Κασιγόνης περιγράφει τὸν δρόμον ποῦ ἠκολούθησε διὰ νὰ ἐπιτύχη εἰς τὴν ζωὴν. Θὰ ἐρωτηθῆ : Ἐπέτυχε; Ναί, ἐφόσον γνωρίζομεν. Ἦλθε, μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, μὲ μόνον ἐφόδιον διάθεσιν πρὸς ἐργασίαν. Καὶ καλὰ ἀρχάς. Ἄγνωστος, ἀβοήθητος. Καὶ ὅ,τι ἀποτελεῖ τιμὴν δι' αὐτὸν εἶναι ὅτι ἠγωνίσθη, ἐπέπλευσε, καὶ ἐδημιούργησε, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τῶν συνόρων, ποῦ διέγραφαν αἱ καλάί του ἀρχαί. Ὅ,τι δὲ συμπληρώνει τὴν τιμὴν ποῦ τοῦ προσάπτει ἡ ἐπιτυχία του εἶναι ὅτι, ἐργαζόμενος νὰ ἐπιτύχη, ἐπροσπάθησε νὰ φανῆ συγχρόνως παράγων ὠφέλιμος.

Καὶ κατώρθωσε καὶ τὰ δύο. Διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ζήσας, ἐδημιούργησε κάτι, ἠτύχησε ἢ μᾶλλον ἔγνω τὸ κάτι αὐτὸ νὰ ἐμφανίζεται ὑγιᾶ καὶ κοινωφελές. Καὶ ἀπὸ ἓνα ἀγωνιστὴν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ βιβλίου εἶναι κάτι νὰ βλέπη κανεὶς ὅτι τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς του περιέχει μόνον σελίδας εὐγενοῦς προσπάθειας καὶ μέσων ἐπαινετῶν.

Τὸ φυλλάδιον ποῦ ἐξέδωκε τώρα, γενόμενος ὁ ἴδιος καὶ συγγραφεὺς εἶναι, φανταζόμεθα, τὸ ἀνάβλυσμα τῆς διπλῆς του αὐτῆς προσπάθειας, ἓνα ἀθορύβως διθυραμβικὸν συμπέρασμα ἀπὸ τὴν βιοπάλην του.

Ἀλλὰ εἶναι καὶ συγχρόνως ἓνα ἐπίχαρι ἀνακάτωμα φιλοσοφικοκοινωνικῶν συστημάτων· ἐκείνων ὅμως ποῦ διδάσκουν τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς μὲ βάσιν τὴν κάλην, τὴν προσπάθειαν, τὸν ἀγῶνα διὰ κάτι εὐγενές καὶ ἄξιον τῆς ἐκτιμήσεως τῆς κοινότητος.

ΕΞΕΔΟΘΗΣΑΝ

Γ. ΚΙΤΡΟΠΟΥΛΟΥ *Γύρω απ' τὸ φῶς.*

Μυθιστόρημα τοῦ δοκιμωτέρου Ἀλεξανδρινοῦ διηγηματογράφου. 1922. Δραχ. 25 Γ.Δ. 8.

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ *Ἰσαβέλλα.*

Τὸ δραματικώτερον, τὸ μεγαλοπρεπέστερον, τὸ συγκινητικώτερον, τὸ πρωτοτυπώτερον μυθιστόρημα τοῦ Ξενοπούλου. 1923. Δραχ. 27 Γ.Δ. 9.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ.

Αἱ διευθύνσεις τῶν Ἑλλήνων Ἀλεξανδρείας (κατ' ἐπάγγελμα). 1924. Δραχ. 30 Γ.Δ. 10.

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ *Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Δογοτεχνίας.*

Με ἀκριβολογίαν ἐπιστημονικὴν, με ἀντικειμενικότητα ἀδέκαστον, με σαφήνειαν ἀπαράμιλλον, με λιτότητα Ἀττικὴν ὁ γνωστός κριτικὸς Ἀριστὸς Καμπάνης συνθέτει τὴν διανοητικὴν ἱστορίαν τοῦ Γένους κατὰ τοὺς δέκα τελευταίους αἰῶνας. 1925. Εἰς ἐκλεκτὸ χαρτί. Δραχ. 50 Γ.Δ. 15.

ΙΑΤΡΟΥ Μ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ *Ὑγιεινὴ τοῦ γάμου καὶ τῆς ἐγγάμου γυναικός.*

Νέοι καὶ νέαι ποὺ πρόκειται νὰ πανδρευθοῦν ὀφείλουν ν' ἀποκτήσουν τὸν πολύτιμον αὐτὸν σύμβουλον τῆς ἐγγάμου ζωῆς. 1925. Δραχ. 27 Γ.Δ. 9.

ΙΑΤΡΟΥ Ν. Γ. ΜΑΥΡΗ *Ὁ ὑπνωτισμός.*

Τί εἶναι ὑπνωτισμός, πῶς ἐξηγεῖται, πῶς παράγεται, ποῖα φαινόμενα παρουσιάζει. 1925. Δραχ. 15 Γ.Δ. 5.

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ *Ὁ τρελὸς με τοὺς κόκκινους κρίνους.*

Ἐν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ Ξενοπούλου, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Παλαμᾶ. Ρωμαντικὴ ἱστορία ἑνὸς ἀτυχοῦς ἔρωτος. 1926. Εἰς πολυτελὲς χαρτί. Δραχ. 20 Γ.Δ. 6.5.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ.

Αἱ διευθύνσεις τῶν Ἑλλήνων ὅλης τῆς Αἰγύπτου. 1926. Δραχ. 65 Γ.Δ. 20.

ΙΑΤΡΟΥ Μ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ *Ὑγιεινὴ τῆς ἐγκύου, τῆς ἐπιτόκου, τῆς λεχωίδος καὶ τῆς γαλουχούσης, μετὰ πλήρους ὁδηγοῦ περὶ τῆς διατροφῆς καὶ τῆς ἐν γένει ὑγιεινῆς τῶν βρεφῶν.*

Εἰς τὰς πυκνοτυπωμένας καὶ εἰκονογραφημένας 224 σελίδας του περιέχει συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας πολυτιμωτάτας περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ὑγιεινῆς τῶν βρεφῶν, περὶ τῆς ὑγιεινῆς τῆς ἐγκύου, τῆς ἐπιτόκου, τῆς λεχωίδος καὶ τῆς θηλαζούσης. Δὲν πρέπει γὰρ μείνη Ἑλληνὶς μητέρα χωρὶς τὸ πολύτιμον αὐτὸ ἐγκόλπιον. 1927. Δραχ. 55 Γ.Δ. 16.

ΨΥΧΑΡΗ *Κωστῆς Παλαμάς.*

Φιλολογικὴ κριτικὴ μελέτη, με πολυτελεῆ εἰκόνα τοῦ Ψυχάρη. 1927. Δραχ. 15 Γ.Δ. 5.